

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK
XLII.

A MURGAI
NÉMET NYELVJÁRÁS
ALAKTANA

IRTA

WEIDLEIN JÁNOS

BUDAPEST, 1930.

PFEIFER FERDINÁND (ZEIDLER TESTVÉREK)
NEMZETI KÖNYVKERESKEDÉSE

germ. u.

0.2392 / 42.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK
XLII.

A MURGAI NÉMET NYELVJÁRÁS ALAKTANA

IRTA

WEIDLEIN JÁNOS

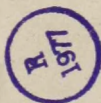
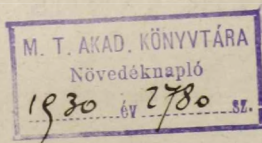
BUDAPEST, 1930.

PFEIFER FERDINÁND (ZEIDLER TESTVÉREK)
NEMZETI KÖNYVKERESKEDÉSE

166497

DUNÁNTÚL EGYETEMI NYOMDÁJA, PÉCSETT

BEVEZETÉS.

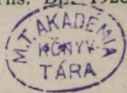
A Dunántúl déli részében, Tolnában és Baranyában (az ú. n. Schwäbische Türkei-ban) lakó néemetséggel és nyelvével mindeddig kevesen foglalkoztak. Schäfer Illés nyomtatásban megjelent műve¹ és Kling Ádám kéziratós értekezése² alapján próbált Schmidt Henrik³ valami rendszert belevinni az ottani nyelvi zürzavarba. Ilyen körülmények között, — bár Schmidt Henrik saját kutatásainak eredményeit is felhasználta, — nem csodálkozhatunk azon, ha ez a munkája eddig nem sikerült. És nem is fog sikerülni mindaddig, — sem neki, sem másnak, — míg képzett nyelvészek be nem járják az egész területet és minden egyes faluban fel nem jegyzik az illető helység nyelvjárásának legfontosabb sajátságait. Hiszen köztudomású, hogy a Schwäbische Türkei-ban csaknem minden egyes német falu nyelvjárása élesen eltér a többiétől. Amíg pontosan nem ismerjük minden egyes falu dialektusát, addig nem alkothatunk magunknak teljes képet az egész vidék nyelvjárásáról, hiszen meglehet, hogy épen a legfontosabb és legbizonyítóbb nyelvi sajátságok kerülnek el figyelmünket.

Közismert tény, hogy a Dunántúl déli részében lakó német-ség között, úgy nyelvi mint etnographiai szempontból, eddig eléggé fel nem derített zürzavar, összevisszaság uralkodik. Nem ritka azonban az sem, hogy két vagy több falu német lakóinak nyelve, viselete, egész etnikuma teljesen megegyezik. Ilyen nyelvi és etnologiai egységet alkotnak a következő tolnamegyei

¹ Schäfer Illés, A kalaznói ny. hangtana. Bpest 1908.

² Kling Ádám, A Kaposcsatorna-menti német-ség nyelv- és telepítés-története. Bpest, Doktori értekezés.

³ Schmidt, Die deutschen Mundarten Südungarns. Ung. Rundschau 1914. — Die d. Maa. Rumpfungarns. Bp. 1928.

evang. német falvak is: Kéty, Felsónána, Murga,⁴ Kalaznó, Kistormás, Varsád, Szárazd, Kesző-Hidegkút, Gyöng,⁴ Udvari,⁴ Belecska. (E falvak nyelvjárási neve: *kikh, nāna, markā, kalas, klū-tarmaš, vašath, saraš, hiðakūth, jikh, utvō, peletška.*)

Ennek a 11 falunak evangélikus vallású német lakói már külső megjelenésükben, viseletükben,⁵ szokásaikban annyi egyezést mutatnak, hogy az idegen nem is tudja őket megkülönböztetni egymástól. Erre az egyezésre figyelmeztetett már Schäfer is (vö. i. m. 4. lap). Nyelvük is annyira egyezik (az alább megemlítendő esetet kivéve), hogy csak a leggyakorlottabbul veheti észre a meglevő csekély eltéréseket. Csak egyetlenegy fontos nyelvi eltérésre akarok rámutatni: a kfn. intervocalikus helyzetben levő *d, t (tt)* nyelvjárásbeli megfelelője általában interdentalis zöngés spirans *ð*, (Vö. Schäfer i. m. 68—69. §.). Ezzel szemben Udvari, Hidegkút és Belecska (a tárgyalt terület, valamint az egész Schwäbische Türkei északi vonala) nyelvében *r* felel meg ennek:⁶ *šlira* 'Schlitten', *pōra* 'Boden', *fora* 'Faden', *phēra* 'Peter', *rera* 'reden', *hora* 'hat er'.

Felmerül az a kérdés, mi ezen nyelvi és etnológiai egyezések oka?

Ha e falvak történetét vizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy ezek mind előfordulnak már a XIV.—XV. századi magyar oklevelekben.⁷ Virágzó magyar falvak voltak. Hogy e falvak régi magyar lakossága a török hódoltság alatt teljesen kipusztult, vagy legalább is nagyon megfogyott, az természetes.

⁴ E községekben más vallásúak is laknak, kiknek nyelve az említettől némileg eltér.

⁵ Viseletük az utóbbi években sokat veszített jellegzetességéből.

⁶ Hazánkban eddig csak a györkönyi nyelvjárásról mutatták ki ezt a sajátyságot. Vö. Schilling, *Ansiedlung der Deutschen in Rumpfungarn*. Bp. 1928. 62. l. Németországban előfordul a délkeleti Pfalz nyjáraiban, Wetterauban, a Saar-vidéken. Alnémet sajáttság. Vö. Schmidt H., *EPhK*. 1899. évf. 826. lap.

⁷ Csánki Dezső, *Magyarország földrajza a Hunyadiak korában*. Bpest 1897. III. k. A falvak legelső előfordulásának éve: Gyöng 1497, Hidegkút 1397, Kalaznó 1340, Kéty 1494, Nána 1394, Tormás 1444, Udvari 1347, Varsád 1305. Csak Szárazd nincsen megemlítve. Belecska újabb telepítés. 1851-ben még pusztá volt. (Vö. Fényes, *Magyarország geogr. szótára*, Bp. 1851.). — Murga legrégebbi említése 1500-ban (Csánki i. m. III. 442. és 472. lap). Akkori neve: Morga. A Morgai családnak volt a birtoka.

A török kiűzése után ide is, mint a legtöbb dél-magyarországi helységbe, rácok telepedtek le,⁸ akik azonban előbb-utóbb megint eltűntek erről a vidékről. Itt-tartózkodásuk bizonyítékai, egy-két történeti adaton kívül, a dülönevek. Így van Murgán *rátsakhipl*, *rátsapërkh*, *šlavakas*, *šlavakatöl*. 1755-ben rác mezőőre volt a falunak (*Bockdan Cruwiz* vagy *Cruiz*⁹). 1851-ben is laktak még rácok ezen a környéken. Fényes Elek szerint Felsőnánán lakik még 34 óhitű,¹⁰ (azaz görög-keleti rác). A rácok ebben a faluban külön „negyedben” laktak, melyet máig *niklvaraš*-nak neveznek.¹¹

A németek betelepítése is megindul nyomban a kurucfelkelés megszűnése után. A bécsi kormány a felszabadult területeknek a lakosság gyér volta miatt nem sok hasznát vette. Telepesek behozásához látott. A Bácskában a kormány maga intézi a telepítéseket, a Dunántúlon ellenben hű embereinek adja a gazdátlan birtokokat.¹² A kormánynak ezen hű emberei, elsősorban persze németek, főleg rác és német telepeseket hoznak be. A pusztai országnak németekkel való benépesítésére főleg Kollonich fektet nagy súlyt. Idegen telepítést sürget, főleg németet, hogy „a királyság germanizáltassék, ... a rebellis magyar vér a német által mérsékeltesék és ezzel ... királya iránt állandó szeretethez szokjék”. (1689).¹³ Kétségtelen azonban, hogy a németeket hazánkba telepítő földesurakat nem ez a megfontolás vezette eljárásukban; hiszen nekik csak megbízható, szorgalmas munkásokra volt szükségük földjük megműveléséhez. Kísérleteztek ők rácokkal is, de ezekkel nem voltak megelégedve.¹⁴ És hogy végül a németek mellett maradtak,

⁸ Csernojevics Arzén ipeki patriarcha vezetése alatt érkeztek az országba.

⁹ Vö. Deutsch-ung. Heimatsblätter, I. évf. 161. lap.

¹⁰ Vö. Fényes idézett munkáját.

¹¹ *nikl* német gúnynév; *varaš*-ban a magyar *város* szó kereshető.

¹² A Neo-acquistica Commissio gondoskodott róla, hogy a régi birtokos családok ne kaphják meg ősi földjeiket. Így a Morgai család egyik tagja (Morgai Miklós) is hiába kérte vissza tulajdonát, Murgát, mert ezt már a Jeszenszkyeknek adták. (L. Jeszenszky-levéltár 1732.)

¹³ Kaindl, Die Deutschen in den Karpathenländern, II. 98. l. — Szilágyi S., A m. nemzet tört.-e, VII. k. 512. l.

¹⁴ Hermann Egyed, A bátaszéki németek és népdalaik. Ném. Phil. Dolg. 38. sz. 13. lap.

annak főokát a németiség szorgalmában, rátermettségében kell keresnünk.

Itt említem meg, hogy a magyar országgyűlés beleegyezése nélkül történtek az első telepítések. Csak III. Károly 1723. évi decretumának 103. cikkelye intézkedik a telepítésre vonatkozólag,¹⁵ tehát akkor, mikor már nagyjából el volt intézve a bevándorlás.

A fentebb felsorolt német falvak jó részébe Mercy telepítette a németeket; így Varsád (1718), Felsónána (1719), Kalazná (1722) és Kistormás (1724) neki köszöni német lakóit. A többi faluba különböző földbirtokos családok hívták be a németeket 1718—1730 között.¹⁶ Csak Murgán nem találunk még ebben az időben német telepéseket. Ide 1745-ben jöttek az elsők.

Említettük, hogy ezekben a falvakban leginkább evangélikusok laknak. Kissé különös ez a tény, hiszen tudjuk, hogy az 1720-as alapelvekkel ellenkezett a magyarországi protestánsok számának növelése. Kaendl idézett munkájában (II. kötet 101. lap) azt gondolja, hogy hazánkba csak 1730 óta telepítenek protestánsokat. Ez az állítás, — amint láttuk, — nem felel meg a valóságnak. Legfeljebb annyit ismerhetünk el, hogy a kincstári birtokokra nem hívtak szívesen protestánsokat.

A fentebb említett 11 falu nyelvi és etnologiai egyezése okának vizsgálatánál legfontosabb volna megtudni, hol volt a telepések őshazája? És épen erre a legfontosabb kérdésre nem kapunk megbízható és pontos feleletet. Czoernig¹⁷ azt mondja, hogy sok gyarmatos vándorolt be Württemberg, Hessen, Nassau és a Rheinpfalz területéről Tolnába és Baranyába. Ennél pontosabbat legújabban Schilling sem igen mondott.¹⁸ Történeti adatok híján a nyelvtudomány segítségét kell igénybe vennünk, megbízható és pontos eredmény reményéről azonban le kell mondanunk

¹⁵ „Ö legszents. felsége jószágosan meg fogja engedni, hogy bármely szabad embert, hat éven keresztül, minden közadó fizetéstől való mentesség feltétele mellett, az országba hívhassanak és hogy e szabadságot országszerte kihirdethessék.” E törvénynek országaiban való kihirdetéséről a király gondoskodik.

¹⁶ Schilling i. m. 61. lap és k.

¹⁷ Czoernig, K.: *Ethnographie der österreichischen Monarchie*, Wien 1855. III. k. 8. l.

¹⁸ Schilling i. m. 61—63. lap.

mindaddig, míg egy nyelvjáráskutatónk, aki az itthoni nyelvjárá-sokat jól ismeri, szemtől-szembe nem látja és be nem járja Németország számításba vehető vidékeit és össze nem hasonlítja az ottan lakó nép nyelvét a hazai nyelvjárásokkal. Kétségtelen ugyan, hogy a „Sprachatlas” megkönnyitené ezt a munkát, de megbízhatóbbá semmi esetre nem teszi. Egyébként erre a Czoernig által megjelölt területre utalnak a nyelvi tényekből vont következtetések is. (Vö. a befejezést).

A tolnamegyei evang. német falvak lakosságának nyelvi és etnológiai hasonlóságának okai: Németországnak egyazon vidékéről valók, új hazájukban ugyanazon földrajzi- és életkörülmények közé kerültek, és egymás között a nexust állandóan fenntartották.¹⁹

Az új telepesek életéről itt-tartózkodásuk első éveiben úgy-szólván semmit sem tudunk.²⁰ A murgaiakra vonatkozólag néhány adatot találtunk a Nemzeti Múzeum levéltárában.²¹ A nagyon is gyér adatokból megtudjuk, hogy az első telepesek (számszerint 30) 1745 április 24.-én kötötték első szerződésüket a földesurakkal, Jeszenszky Istvánnal és Miklóssal.²² E szerződés 14 pontba foglalja azokat a teendőket, azokat a szolgáltatásokat, amelyekkel a jobbágyok az uraságnak tartoznak. Ebből a szerződésből megtudjuk, hogy a jobbágyoknak már az első évben is kellett dézsmát beszállgatniuk és 2 forintot fizetniök. A második évtől kezdve minden házhelyért 7 forintot, félhelyért 4 forintot tartoznak fizetni. Intézkedik ez a szerződés a vadászatot, méhészetet, mészárszéket és kocsmát illetőleg, a sertések után fizetendő összegről; végül megemlékezik a papnak teendő szolgálmányokról is.²³

¹⁹ Érdekes volna megtudni, vajjon az anyaországgal összeköttetésben voltak-e?

²⁰ T. i. a tárgyalt tolnamegyei falvak telepeseinek életéről. — Vö. Schilling i. m. 77—83. l.

²¹ A Jeszenszky család levéltárában.

²² Jeszenszky István 1702-ben kapta ezt a falut Eszterházy Pál nádortól a szomszédos Csibrákkal együtt. E két helységben akkor összesen 32 jobbágy lakott. 1717-ben bérbe adta új birtokát (Murgát és Csibrákot) Egry Lászlónak 15 forintért. 1723-ban vette azt vissza. Földjének megmunkálására a rajta élő 32 jobbágy nem volt elegendő és ezért engedte meg a 30 német „gazdáknak” a birtokán való letelepedést.

²³ Vö. Heimatsblätter I. évf. 163. l.

E szerződésben különösebb érdekességek nincsenek. Nem ró túlságosan nagy terheket a jobbágyokra és ha az uraság megtartja e szerződést, meg is lehettek volna vele elégedve. Csak-hogy a Jeszenszkyek egymásután semmisítik meg a kontraktusokat és súlyosabbnál súlyosabb kötelességeket szabnak jobbágyaikra. Hiába panaszkodnak ezek a vármegyénél; az úriszéknél meg épen kinevetik őket. Szorult helyzetükben a királynőtől várnak segítséget. És tényleg Mária Théréziától jön a jobbágyok számára az első alapos segítség 1767-ben. A királynő jóindulata természetesen érezhető volt már az előző években is: bizottságot alakít, melynek feladata a jobbágyok panaszainak összegyűjtése. El is halmozzák ezt a bizottságot a magyarországi jobbágyok panaszaikkal. A murgaiak is kapva kapnak az alkalmon, hogy nehéz helyzetüket feltárják és segítséget és oltalmat kérjenek földesuraik önkénykedésével szemben. Elpanaszolják 1766 okt. 30.-án kelt levelükben,²⁴ hogy sok a robot, kicsiny a határ és így kevés a termés, — fizetni pedig sokat kell. Az első kontraktusban megállapítottakon kívül fizetniök kell az uraság itt-tartózkodásának költségeit, azonkívül még 120 forintot két Nyitrába történő fuvar megváltásáért. A panaszlevelükből azonban kitűnik, hogy a derék murgaiakat főleg az bántotta, hogy a csibráki úriszék alaptalannak nevezte panaszaikat.²⁵

A következő évben (1767) egy jobbágy fordul ugyanehhez a bizottsághoz.²⁶ Egy katolikus ember: Johann Georg Puschmann, el akar költözni a faluból és ezért házát eladta Johannes Finck-nek, aki azonban evang. volt. Emiatt került összeütközésbe az urasági ispánnal, aki ebbe a vásárba nem akart beleegyezni. „Er wolle nit das ein Catolischer einen luteraner sein haus verkaufen solte.” — Kéri tehát a csász. és kir. bizottságot, ismerje el ezt az ő ház eladását.

Ebből a levélből is kitűnik, mennyi nehézséget gördítettek nálunk még a XVIII. század közepén is a jobbágyok költözkö-

²⁴ Vö. Heimatsblätter, I. évf. 220.

²⁵ Azt írják: „al unßere bitten und klagen (sind) uns mit grester feindschaft und qualitet zu niths gemacht worden.”

²⁶ Heimatsblätter I. évf. 221. lap.

dése elé. A jobbágyok teljes költözködési szabadságát csak 1790-ben állították vissza.²⁷

De nemcsak a földesurak nem tartották meg a szerződéseket, néha a jobbágyok is megszegték őket. A szerződések értelmében csak az urasági kocsmában mérhettek bort. Ez ellen a paragraphus ellen vétettek a jobbágyok. 1787 nov. 20.-án kénytelenek írásban megígérni, hogy nem fogják többé saját borukat kimérni és hogy a jövőben meg fogják tartani a szerződést minden pontjában. E nyilatkozatot aláírták az előljárók: Peter Justus bíró; Kasper Becher, Heinrich Müller, Georg Hoch, Heinrich Schäfer: esküdtek.²⁸

Ha végül a murgaiak számának gyarapodását vizsgáljuk, azt fogjuk látni, hogy — bár jó dolguk nem volt az első években — mégis szaporodtak: 1767-ben már 81 német és 6 magyar családot találunk a faluban.²⁹ A murgai jobbágyok névsora ebben az évben a következő:

*Georg Becher	Johann Fröhlich
*Kasper Becher	*Johann Goltmann
Andreas Bechner	*Konrad Goltmann
Johann Bettß	20 *Filip Hausmann
5 *Paul Breidigam	Lorentz Heckle
Wendelin Breinling	Konrad Herbrich
Johann Brettner	Georg Herrnbrod
Martin Brettner	Heinrich Hoch
Friderich Brunner	25 Walentin Hoher
10 Simon Emry	*Gebhard Jckuß
Ludwig Erlich	Adam Istantzy
Michel Faumann	*Johann Jan
Georg Feyer	L. Justus
Johann Fing	30 Peter Justus
15 Friderich Fogler	Kristoff Kell
Georg Frey ... (?)	Dietrich Kellner

²⁷ II. Lipót 1790. évi decretuma. 35. cikkely. „Az örökös jobbágyság .... mely az ország több törvénye által eltöröltetett, de az idők viszonyosságai miatt... újra behozatott, őseink szokása szerint most ismét... köztörvénnyel szüntettessék meg.” Megengedi ez a törvény azt is, hogy a jobbágyok eladhassák fölépítményeiket (superaedificata) és hogy elköltözhessenek, ahová akarnak.

²⁸ Nemzeti Múzeum Levéltára. Arch. Fam. Jeszenszky fasc. V. 1787.

²⁹ Murga urbáriuma és úrbéri táblája. U. o. 1767.

*Jakob Keringer
 Johann Keßling
 35 Nikleß Klatt
 Johann Kovatsch
 Johann Lain
 Johann Lein
 Konrad Lerch
 40 Heinrich Loch
 Justus Loch
 Michel Manirharth
 *Georg Mareth
 *Konrad Mareth
 45 Peter Menchard
 *Georg Müller
 *Heinrich Müller
 *Kristof Müller
 *Peter Müller
 50 *Konrad Nagel
 *Kristoph Nagel
 *Peter Nagel
 *Petter Neller
 Walentin Nemeth
 55 Filip Neumann
 *Georg Novackh
 *Thomas Novackh
 Heinrich Otth
 Jacob Pabst
 60 Karl Paget

Michael Petermann
 Hierony Pfeffer
 *Georg Puschmann
 *Kristian Rapp
 65 Adam Rauschneider
 Kasper Reder
 Petter Reicherth
 Konrad Repp
 Peter Rim
 70 Johann Sarg
 Friderich Scheib
 Heinrich Schenhals
 Nicklas Schido
 Justh Schloßer
 75 *Michel Schmidt
 Heinrich Scholl
 Johann Schöffner
 Joseph Sonthausen
 Bartl Steller
 80 Adam Stockhun
 Konrad Stolzenpach
 *Konrad Wappenschmid
 Karl Weidland
 Johann Weidlein
 85 *Johann Werner
 *Konrad Werner
 Georg Wißenfatt

A csillaggal jelölt családnevek még mindig előfordulnak a faluban.³⁰

1851-ben 640 lakója volt Murgának;³¹ az 1880-iki népszámlálás adatai szerint 753, 1920-ban azonban már csak 674. A lakosok számának ez az ijesztő apadása nem korlátozódik Murgára, hanem áttérjed csaknem valamennyi tolnamegyei németajkú községre. Ennek a szomorú jelenségnek okát kétségtelenül a súlyos gazdasági helyzetben, ill. ennek következményében, a mindinkább terjedő egyke-rendszerben kell keresnünk.

³⁰ Kár, hogy a telepések szülőhelye nincsen megjelölve. A murgai matrikulában sincs semmi adat erre vonatkozólag.

³¹ Fényes i. m.

Hangtani sajátosságok.

Ezen munka Schäfer Illés „A kalaznói német nyelvjárás hangtana” (Bpest, 1908) c. dolgozatának kiegészítése kíván lenni. Kalaznó község Murgá szomszédságában fekszik. A két falu nyelvjárása hangtani tekintetben csak egy-két pontban tér el:

1. Kfn. *ê* (germ. ai) a szóvégén a kalaznói nyj.-ban³² *ī* : *šnī*; a murgáiban *ē* : *šnē* (kfn. *snê*).

2. Kfn. *i* az erős igék part. perf.-ban, továbbá az ind. praes. sg. 2. és 3. személyében a k. nyj.-ban³³ *e* : *štēxth*, *kəpesə*; a m. nyj.-ban *i* : *štixth*, *kəpisə*.

3. Kfn. szóvégi *-em* a k. nyj.-ban³⁴ *-ə* : *pēsə* (bësem),³⁵ *pōdā* (bodem); a murgáiban *-m* (de lehet *-ə* is) *pəsm*, *pōdm*.

Ezekén kívül van néhány szórványos eltérés a két nyj. között, mely eltérések azonban csak a magánhangzókra vonatkoznak. Így Kalaznón: *rū*, *potr*, *tsokr*, *polvr*, *somr* ~ Murgán: *rō*, *putr*, *tsukr*, *pulvr*, *sumr*.

Meg kell még említenünk, hogy Murgán sem beszélnek egységes nyelvjárást. Csekély eltérések figyelhetők meg az evang. és kath. lakosok nyelvében úgy hangtani, mint alaktani tekintetben.

A katolikusoknál³⁶ 1. kfn. *o > ɔ* (csak *r* + cons. előtt)³⁷ *khorn*, *torf*, *orjl*, *vorth*.

2. Kfn. *u > ɔ* (csak *r* + cons. előtt)³⁸ *toršth* (durst), *torix* (durch), *voršth* (wurst).

Az alaktani eltérésekre vonatkozólag vö. 68. §. jegyzet és 83. §.

³² Schäfer i. m. 33. §. 3.

³³ U. o. 38. §. 4.

³⁴ U. o. 64. §.

³⁵ A kfn. alakok mindig zárójelben vannak.

³⁶ Az „evang. nyj.” a fentebb felsorolt eseteket kivéve megegyezik a kalaznóiával.

³⁷ Schäfer i. m. 41. §. 3.

³⁸ U. o. 49. §. 4.

Még mielőtt áttérnénk dolgozatunk tulajdonképeni tárgyára, a murgai nyj. alaktanának ismertetésére, szükségesnek látszik, hogy a szokatlanabb jelek hangértékét megismerjük.

ø : e és a között álló tompa hang.

š : alveoláris spirans.

ʒ : kfn. fortis dent. spirans.

χ : palatális spirans, ú. n. *ich*-Laut.

x : veláris spirans, ú. n. *ach*-Laut.

γ : veláris zöngés spirans.

ð : interdentalis zöngés spirans.

ŋ : veláris nasalis.

^ : magánhangzó fölött (ā) kfn. hosszúságot jelöl.

— : " " (ā) nyelvj.-i " "

~ : " " (a~) " orrhangú mag.-hangzót jelöl.

˘ : " alatt (e ɔ) nyíltságot jelöl.

Az aspirációt (*ph*, *th*, *kh*) mindig jelöljük. (Schäfer Illés a szövégen nem jelölte). A szótagképző nasalisokat és liquidakat nyomdatechnikai okokból nem jelöljük.

Nyelvészeti munkákban szokásos rövidítéseken kívül előfordulnak dolgozatunkban a következők:

k. nyj. = kalaznói nyelvjárás; m. nyj. = murgai nyelvjárás.

ALAKTAN.

I. A főnév.

1. Genus.

1. §. Genus tekintetében a nyj. nem minden esetben egyezik a kfn.-tel. A nembeli eltérések a következők:

1. Több kfn. masc.-nak a nyj.-ban fem. felel meg: *pints* (binez),³⁰ *kaisl* (gisel), *krīph* (griebe), *listh*, *phēršīn* (pfersich), *praxth*, *sith*, *šņēkh*, *špūl*, *tsviwl* (zwibolle); vagy neutrum: *šaml* (schamel), *šęrts* (schurz), *tipa* (topf).

2. Fem.-nak masc. felel meg a következő esetekben: *pī* (bine), *pril* (berille brille), *tipštōl* (diupstāle), *frluth*, *frnunft* (*frštanth* analógiájára), *kifth*, *rats* (ratte), *šēl* (scheitel), *štrāl*, *šolə* (scholle), *vampa* (wambe), *tsel* (zēdel); neutrum a következőkben: *kšiχth* (gesiht), *kšęts* (gesetzedede), *rēr* (rôre), *saxə* (sache).

3. Néhány kfn. neutr. a nyj.-ban masc. lett: *tā* (tou), *vampsth* (wambes); vagy fem.: *joxth* (jaęet), *riph*, (*špinə*-)*vēvə* (weppe), *šprau* (spriu), *vęth* (wette).

4. Főnevek, melyek a kfn.-ben him- és nőneműek lehettek, a nyj.-ban hímneműek: *kartl* (gürtel), *šos* (schōz); vagy nőneműek: *ārth*, *pa'kh*, *kvaith* (gewalt), *hairāth*, *šlav* (slinge).

5. Azok a főnevek, melyek fem. és neutr. közt ingadoztak, nőneműek lettek: *arməth* (armüete), *pēr* (bere), *hāməth* (heimüete), *švęl* (swelle); vagy semlegesek: *kšpensth* (gespanst gespenste), *kəviso* (gewissen).

6. Szavak, melyek a kfn.-ben him- és semlegesneműek lehettek, hímneműek lettek: *āmar* (eimber), *ūrlāph* (urloup); vagy semlegesek: *mentš* (mensche mensch) ebben a szóban *vaipsmentš*, *tāl* (teil); kfn. *wite* 'Holz' nőnemű lett ebben: *le'kvith* 'Hinterdeichsel'.

³⁰ A kfn. szóalakok zárójelben vannak.

7. A jövevényszavak eredeti neme gyakran megváltozott. A régebbiek közül *fruxth* és *mauər* a latin masc. ellenére nőneműek;⁴⁰ az újabbaknál is találhatók eltérések: *s aresth*, *ti khasinə*, *ti khupərth*, *s jausə*, *tr špetakl*, *tr tōtum*, *tr trətuār*, *s tsikarətl*, *tr mētr*, *tr litr*, *tr kilo*.

2. Esetek.

2 §. A kfn.-ben meglevő négy eset közül a murgai nyj.-ban a genitivus a szabad mondathasználatban elveszett. Helyébe rendszerint praepositíós szerkezet (legtöbbször *fo~*, kfn. von) vagy pedig dat. + pron. poss. -féle constructio lépett; pl. *tr krōnə fom fas* 'der Krah'n vom Faß', *mām fotr sūi haus* 'mein Vater sein Haus'.⁴¹

Az erős hím- és semlegesnemű főnevek genitivusában csaknem mindenütt -s van; -əs raggal csak két szólásban találkozunk: *im kotəs vilə* 'um Gottes Willen', *ər kraışth aus laivəs kreftə* 'er schreit aus Leibes Kräften'.

Névmások genitivusa is ritkán fordul elő; (l. az egyes névmásokat 62., 66. §.).

a) Fontosabb a gen. a családneveknél. Ez jelöli a ház egész népét. Innen magyarázható az a tény, hogy ezt a sg. gen.-t ma már plur.-nak érzik és az ige és névmás plur.-val kapcsolják. Lehet erős vagy gyenge ez a gen. Minden egytagú, valamint a két- és többtagú családnevek, melyek spiránsra végződnek, a gyenge dekl. végzetét (-ə) kapják. A többiek mind erősen ragoztatnak⁴² (a gen. tehát -s, ill. *r* után -š végződésű). Példák: *šmidə* Schmidték, *lanə* Langék, *ikəsə* Ikuszék, *merts-hānəsə* Mártz Jánosék, stb.; *kəriṛš* Geringerék, *natāris* jegyzőék, stb.

Eredetileg erősen ragozott alakoknak a gyengék analógiájára való továbbképzése, tehát kettős gen. van az ilyenekben: *koltmansə hantsi* 'Johann Goldmann', *pəkršə hanjer* 'Johann Georg Becker'.

⁴⁰ Paul, DGr. II. 105.

⁴¹ H. Paul, Deutsche Gramm. III. 241. §.; Behagel, D. Syntax I. 449. §.

⁴² Behagel, Gesch. d. d. Spr. 492. l.; K. Jakob, Teuth. III. 26. l.; Schäfer i. m. 73. §.

b) A gen. a szóképzésben, szóösszetételben mind erős, mind gyenge alakban elég gyakran fordul elő: *pauəršfrä*, *kailstēkh*, *ervətslaith*, *ēsltsfarts* (bovista nigrescens), *hiṽkltstäl*, *noxpršlaith*, *vaipspilth*; gyenge alakban *hovərāth* Hofraite, *šņekəhaus*, *ūrnkheth*, *palašpīlv* Ballspiel.

c) Időhatározó genitivus:⁴³ *noxts*,⁴⁴ *fermitōks* vormittags, *ma lēvəsleptōkh* „mein lebenstag”. Érdekes *alts* immer, *altsəmōl* manchmal, *altsfarth* immerfort, *altsnox* pl. *əs rējrth* *alts nox* es regnet noch immer (kfn. „alles” gen.)⁴⁵

3. §. Míg a gen. a szabad használatban elveszett, addig a dativus sértetlenül megmaradt. Az esetragokat azonban, melyek a kfn.-ben legalább az erős ragozásban a többi esettől elkülönítik, elvesztette. Általános ismertetőjele a névelő.

4. §. Az accusativust már a névelő végzete sem különbözteti meg a nom.-tól: *tr fotr*, *māi(n) fotr* „der v. den Vater, mein v. meinen Vater”.

3. A főnév ragozása.

5. §. A kfn.-nek megfelelően mi is megkülönböztetünk a nyj.-ban erős és gyenge deklinációt. A kfn.-ben a thema- ill. tövokalisok alapján négyféle erős ragozást különböztetnek meg: *a-*, *ō-*, *i-* és *u-*deklinációt. „Gyenge” ragozásúak az *n*-tövek és a különböző konsonantikus tövek maradványai.

A következőkben tövek szerint csoportosítjuk a főneveket és szemléltetés céljából gyakran idézzük zárójelben a kfn. alakot is.

Az *a*-deklináció.

6. §. Ide csak hím- és semlegesnemű főnevek tartoznak. Megkülönböztetünk: 1. *a-*, 2. *ja-* és 3. *wa-*töveket.

⁴³ A genitivusnak a mondatban való másféle alkalmazása teljesen megégyezik a verbázi nyj.-ban való használatával. Mivel ezt kimerítően feldolgozta Theisz Frigyes (Nyelvtud. III. 39—45. l., minket „a gen. a mondatban” c. fejezet érdekel), így szükségtelen, hogy megismételjük az ott mondottakat. A murgai nyj.-ban mégis előforduló egy-két rendkívüli esetet munkánk folyamán megemlítjük (vö. 41, 62, 66. §.). Vö. még: Wilh. Schoof, Die Schwälmer Mundart. ZfhM. 1905. évf. 246. kk.

⁴⁴ Braune, AhdGr. 241. §. 2.

⁴⁵ Grimm, DGr. III. 100. l.

Pl. Hímneműek: kfn. *tac*, nyj. *tōkh*; kfn. *engel*, nyj. *eṛl*.

	Kfn.	Nyj.	Kfn.	Nyj.
Sg. nom. acc.	<i>tac</i>	<i>tōkh</i>	<i>engel</i>	<i>eṛl</i>
gen.	<i>tages</i>	(<i>m tōkh sāi</i>)	<i>engels</i>	(<i>m eṛl sāi</i>)
dat.	<i>tage</i>	<i>tōkh</i>	<i>engel</i>	<i>eṛl</i>
Plur. nom. acc.	<i>tage</i>	<i>tōγa</i>	<i>engel</i>	<i>eṛl</i>
gen.	<i>tage</i>	(<i>tr tōγa ēra</i>)	<i>engel</i>	(<i>tr eṛl ēra</i>)
dat.	<i>tagen</i>	<i>tōγa</i>	<i>engeln</i>	<i>eṛl</i>

Semlegesneműek: kfn. *wort*, nyj. *varth*; kfn. *lamp*, nyj. *lam*.

Sg. nom. acc.	<i>wort</i>	<i>varth</i>	<i>lamp</i>	<i>lam</i>
gen.	<i>wortes</i>	(<i>m varth sāi</i>)	<i>lambes</i>	<i>m lam sāi</i>
dat.	<i>wort</i>	<i>varth</i>	<i>lambe</i>	<i>lam</i>
Plur. nom. acc.	<i>wort</i>	<i>vertr</i>	<i>lember</i>	<i>lemr</i>
gen.	<i>worte</i>	(<i>tr vertr ēra</i>)	<i>lember</i>	<i>tr lemtr ēra</i>
dat.	<i>worten</i>	<i>vertr</i>	<i>lemberrn</i>	<i>lemr</i>

A nyj.-ban a plur. képzése alapján több csoportba oszt-hatjuk az *a*-töveket.

a-tövek, melyeknek plurálisa olyan mint a sing. (indeclinabilia).⁴⁶

7. §. Hímneműek. A következő főnevek már az ófn.-ben ill. kfn.-ben is előfordulnak: *pəfēl*, *plikh*, *plits*, *tīph*, *trēkh*, *ernsth*, *fiš*, *flitχ* (vittich), *hērth*, *hīph*, *hunth* plur. *hun*, *lāph* (leip), *masth*, *rāf* (reif), *riṛkh*, *sāi* (schin), *šerm* (schirm, schērm), *šimph*, *sin*, *špīs*, *štēkh* (stēc), *štai kh* (stic), *štā~* (stein), *štraith*, *štrikh*, *šukh* (schuoch) plur. *šū*, *hentšə* (hentschuoch), *švās* (sweiš), *taīχ* (tich), *tāikh* (teic), *unršith* (ófn. untarsceida), *ū~flōth* (un-vlāt), *vēkh*, *viš*, *tsvilir*, *tsvern* (zwirn).

Nyelvjárási szavak *knif*, *kriš*, *šmis* (*knaišə*, *kraišə* és *šmaisə* igékből), *knīps* Knirps.

Régi jövevényszavak *prīf*, *pelts* (belliž), *pilts* (bülež), *khervəs* (kürbež), *prais*, *sējə* (sēgen), *tiš*, *vāi* (win). Újabb eredetű *štof* (olasz stoffa).

⁴⁶ Paul, DGr. II. 7. §., Molz, PBB. XXVII. 227. l. kk., Lessiak, PBB. XXVIII. 125. §.

Az *-l* (-el) végűek⁴⁷ közül *pail* (biutel), *penl* (bendel), *eŋl* (enenkel), *flilj* (vlügel), *khipl* (gípfel), *himl*, *khējl* (kegel), *lefl*, *mā~sl* (meizel), *nevl* (nebel), *rijl* (rigel), *šterl*, *šlisl*, *vīkl*, *vēvl* (würfel), *tsvikl*.

Nyelvjárási szavak: *rivl*, *šnitsl* (*raivə* és *šnaidə* igékből).

Jövevényszavak: *eŋl* (engel), *ēsl*, *khēsl* (kežszel), *khiuŋl* (kübel), *špijl* (spiegel), *štivl* (stival), *taivl* (tiuvel), *tijl* (tigel), *tsijl* (ziegel), *tsərkl* (zirkel).

Az *-r* (-er) végűek *aifr*, *ātr* (eiter), *fiŋr*, *khōdr* (kater), *sumr*, *vintr*. Jövevényszavak *khaisr*, *khərpr*, *phēfr* (pfēffer), *tsijainr*, *tsilintr*.

A kfn.-ben eltérő nemük volt ezeknek: *āmr*, *tsuvr* (eimber, zuber n.), *tsel* (zedel f.).

Ingadozó a plur. a köv.-nél: *pərkh*, *khēl* és *knēxth*, melyek *-ə* raggal is képezhetik; lehet tehát: *pərjə*, *khēlə*, *knēxtə*.

Ide léptek át a mássalhangzós tövek közül *pēsm* (bësem), *totr*, *ərml*, *khərŋ*, *khəvr* (këver), *šivr* (ófn. skivaro 'Steinsplitter'): az *ô*-tövek közül *khēfix* (keveje, ófn. chevia).

8. §. Semlegesek: *pail* (bihel), *pā~* (bein), *prōth*, *fəth*, *kārŋ*, *jox*, *knī*, *lāth* (leit), *rē*, *salts*, *šōf*, *šif*, *sīph* (sip), *tāl* (zil).

Az *-l* (-el) végűek⁴⁸ *pintl* (bündel), *fərkl*, *hivkl* (huoniklin), *rētsl*, *ivl* (übel adj.).

Kfn. *-er*, nyj. *-r* végűek⁴⁹ *faiər* (viur), *fūdər* (vuoter), *lūdər* (luoder), *maltr*, *mēsər*, *rūdər*, *ūvr* (uover), *tsimr*. Jövevényszavak *fintstr*, *mustr*, *plastr*.

Jegyzet. Az *-r*-re végződő semleges *a*-tövek *hōr*, *jōr*, *tīr*, *tōr* mindig *n* raggal képezik többesüket.

a-tövek, melyek a plur.-ban umlautot (rag nélkül) kapnak:

9. §. Himneműek: *ārm*, *kštərkh*, *mārth* (market, lat. mercatus), *rumph* (rumpf), *šopx*⁵⁰ (schopf), *tōkh* plur. *tēkh* és *tōγə*,

⁴⁷ Molz i. m. 255. l.

⁴⁸ Paul, DGr. II. 12. §., Molz, PBB. XXXI. 282. l.

⁴⁹ Molz i. m. 295. l.

⁵⁰ Kfn. *pf* > nyj. *pχ* változásra Schäfer csak egy példát tud idézni. (67. §. Jegyzet.) Ilyenek még: *kropχ* (kropf), *tsopχ* (zopf), *kapχə* (kapfen 'mit offenem Munde ansehen') 'nach Luft schnappen'. Nyugati germ. *b*, *p* más esetekben is *pχ* lesz a nyj.-ban: *flapχə* (Flappe kn. nyj.-ban 'Ohrfeige') 'schlagen', *šorpχə* (scharben) 'kratzen', *švapχə* 'schwappen'.

vansth (wanst). Többtagúak *akr*, *pōdm* (bodem), *fōdm* (vadem), *fōyl*, *hōmr*, *nēyl* (itt az umlaut behatolt a sg.-ba), *švōyr* (schwâger), *ōvə* (oven), *vōyə* (wagen).

Régi jövevénytiszavak *phuš* (olasz bosco), *kaul* (gûl), *khoph* (kopf), *marš*, *phōl* (pfâl), *kšpas* (olasz spasso), *tants*, *trumph* (fr. triomphe).

Itt említem meg azokat a főneveket, melyek a kfn.-ben az *a*- és *i*-dekl. között ingadoznak.⁵¹ Ezek a nyj.-ban mind umlauttal képezik a plur.-t: *asth*, *tam*, *tārm*, *flōkh*, *halts*, *hūth*, *kham*, *klar*, *kram* (krampf), *knoph*, *klots*, *klēs* (klōz; a sg.-ba behatolt az umlaut), *krukh* (kruoc), *lō~* (lôn), *plukh*, *rokh*, *šats*, *šōs*, *štal*, *štrumph*, *švam*, *švarm*, *volf*, *tsām*.

10. §. Semlegesneműek. Csak két főnév kap umlautot a plur.-ban: *klōstr* (klōster) és *lōyr* (lëger).

a-tövek, melyek a plur.-ban *-ər*, *-r* (ófn. *-ir*, kfn. *-er*) ragot kapnak:

11. §. Hímneműek. *-ər*, *-r* plur.-végződés eredetileg nem járulhatott hímneműekhez; ahol mégis fellépett, ott analógia eredménye. Először olyan főnevekhez járult, melyeknek két nemük volt. Ezek közül előbb a neutr. vette fel az *-er* plur.-ragot és csak innen került ez a hímnemű alakra is.⁵²

Példák: *arth—ərtr* (ort m. és n.), *koth—ketr* (got m., de abgot n.), az összes *-tum* végződésű főnevek, melyek eredetileg hímneműek ugyan, de már Otfriednál előfordul „duam” mint neutr. — Ilyenek még *kaisth—kaistr*, *man—menr* (Bojunga és Molz szerint⁵³ a ‚Weiber’ és ‚Kinder’ plurálisokkal való szoros asszociáció eredménye a *man -r* plur.-ragja. Ez a felfogás a mi nyelvjárásunkra nézve korlátozandó, mert nálunk a *khinth* plur.-a *khin*); *ta(r)n—tē(r)nr*, *ranth—renr* (a hasonló hangzásu neutr. mint *ha(r)n—hē(r)nr*, *kha(r)n—khē(r)nr* ill. *panth—penr*, *lanth—lenr* analógiájára keletkezhetett ez a plur.-alak). Megtartotta eredeti pluralisát *varm—vēr*m (wurm).

12. §. Semlegesek.⁵⁴ Ide számos semlegesnemű *a*-tő tartozik, melyek részben már az ófn.-ben *-ir* plur.-ragot vettek fel

⁵¹ Paul i. m. II. 10. §., Braune, AhdGr. 219. §. 3.

⁵² Molz, PBB. XXVII. 242. l., Paul, DGr. II. 23. §.

⁵³ Molz, 244. l.

⁵⁴ Molz, PBB. XXXI. 327. kk., Paul, DGr. 19. §.

az elveszett régi végződés pótlására. A suffixum *i*-je által okozott umlaut, — ha a tövokális minősége megengedte, — mindenütt megtalálható.

Umlautot kapnak: *panth*, *tarf*, *fas*, *klōs* (glas), *krōph*, *haus*, *holts*, *ha(r)n*, *khalph* (plur. *khelvr*), *kha(r)n*, *lam*, *lox*, *maul*, *rōth* (rat, gen. rades), *tōl*. Umlaut nélkül: *prēth* (brēt), *āikh* pl. *aīar* (ei), *fēlth*, *klāth* (kleit), *neſth*, *rinth*. A kfn.-ben még ragtalan volt a plurálisuk: *pux* (buoch), *lanth* pl. *lenr*, *liſth* *lith*, *ſaith* (schit), *šlos*; *varth* plur. *vertr*, de *iſ hunm kūđ varth kevr*: ebben a kifejezésben megmaradt a régi plur.

Ide léptek át⁵⁵ a) a *ja*-tövek közül: *amth*, *pēth* (bette), *en* (ende), *hemph* pl. *hemr* (hemede), *štikh* (stücke); — b) az *i*-tövek közül *klīth* (lit m. n.), *ksiſth* (gesiht f.), *kšpensth* (gespenst f. n.).

Jegyzet. Azon főnevek, melyek *-xə* suffixummal képezik kicsinyített alakjukat (vö. 41. §.), a plur.-ban kettős plurálisjelet kapnak, mindkettő *-r*, pl. *khintxə—khinrxər*, *pīpxə—pīvrxər*, *mētə—mēdrxər*, *filxə—filrxər*, *lemxə—lemrxər*, *krēpxə—krēvrxər*. Beáll tehát az erős semlegesek plur.-végződése *-r*, *-ər* és ehhez járul a dem.-képző plur. alakja. Ilyenkor a szóvégi helyzetben lekopott hangok ismét előtűnnek: *štā~xə—štā~nrxər* (stein), *pā~xə—pā~nrxər* (bein). Más hangtani szabály is megfigyelhető (asszimiláció, *p > v*, *t > d* változás) *hintxə—hinrxər* (hunt), *khērxə—khēvrxər* (korp), *hitxə—hidrxər* (huot).

A *ja*- és *wa*-tövek.

13. §. A *ja*-tövek⁵⁶ a kfn.-ben annyiban térnek el a tiszta *a*-tövektől, hogy a sg. nom. és acc.-ban *-e*-re (őfn. *-i*) végződnek, a tövokálisuk pedig, ha az egyáltalán lehetséges volt, umlautot kapott.

14. §. Hímneműek. Az ide tartozó hímneműek a plur.-ban nem kapnak ragot. Példák: a) néhány ősgermán szó: *vekh* (wecke), *vāts* (weize) és egy jövevényszó *khēs* (kæse); — b) az *-ər*, *-r* (*-ære*) végű szavak,⁵⁷ melyek cselekvő személyt jelölnek (nomina agentis) *mā~str* (meister), *šnaidr*, *tōklenr* (vö. 42. §.). Ezekhez csatlakoztak az *-ər* (*-r*) végű jövevényszavak,

⁵⁵ Molz i. m. 374. l.

⁵⁶ Paul, DGr. II. 15. §., Mhd Gr. 121. §.

⁵⁷ Braune, 200. §.

melyekben a hangsúlytalan *-or -r*-vé gyengült *toktr, profęsr*; — c) az *-ar, -r* (lat. *-arius, -arium*) végű régi jövevényszavak, melyek tárgyakat jelölnek *khalenr* (kalendenære), *khełr* (kēller), *kraitsr* (kriuzære), *trexttr* (trihter trehter); — d) az igék-ből képzett nomina actionis, melyek egyszeri, mozzanatos cselekvést fejeznek ki (vö. 35. §.), mint *kraxr, stump* stb.

15. §. Semlegesneműek: a) melyek a plur.-ban nem kapnak ragot *khin, hęrn* (hirne), *kraits* (kriuze), *nęts* (a többi egytagú *ja*-tőre vonatkozólag vö. 12. §.); — b) melyek a plur.-ban *-ar, -r* ragot kapnak: a) a *k-, kę-* (ge-) partikulával összetett gyűjtőnevek⁵⁸ csoportja (vö. 36. §.); — β) a *-nis* képzővel alkotott elvont főnevek⁵⁸ (vö. 29. §.).

16. §. A kevésszámú *wa-tő*⁵⁹ sem ragot, sem umlautot nem kap a plur.-ban. Hímneműek: *klē, šnē, sē, tū* (tou n.). Semlegesek: *kni* (knie kniu), *mēl, šmēr* (smēr m.), *šprau* f. (spriu), *štrō*.

Az ô-deklináció.

17. §. Az ô-tövek mind nőneműek. Megkülönböztetnek ô- *jô-* és *wô-*töveket, de az ô- és *wô-*tövek közt már az ófn.-ben sem volt különbség; a *jô-* és ô-tövek a kfn.-ben szintén meg-egyeznek már a ragozásukban. Többesjelük a nyj.-ban *-a* (ill. *r* után *n*), épúgy, mint az *n-tővű* főneveknél és az *i* képzős elvontaknál (fem. abstracta). A nőnemű erős és gyenge ragozás közti különbség tehát teljesen megszűnt. Ez az uniformizálódás már az ófn.-ben megindult.⁶⁰

a) Az ô-tövek: *pith, (āyθ-)prōm* (brā, brāwe), *pūs, ęrā* (erde), *ēr, farph* (varwe), *fariyth* (vorchte), *frōkh, kōph* (gebe), *knōth* (genāde), *hilf, ail* (ile), *klōkh, klō* (klā, klāwe), *lēr, rās* (reise), *sax, šan* (schande), *šprōx, štim, štun* (*hūt*-)*vāth* (weide) *vampə* m. (wambe, Bauch').

Ide tartoznak a *-th* (ófn. -ida), *-in* (-unge) és *-arai* (-erie) képzőkkel alkotott nőneműek (vö. 30. és 31. §.); továbbá az *-r, -l* (-er, -el) végűek⁶¹ közül *fędr, halfttr, khamr, klofttr, lęvr*

⁵⁸ Wilmanns II. 194. §. Paul, DGr. 15. §.

⁵⁹ Braune, 204. §., Weinhold-Ehrism. 94. §., Paul, DGr. 16. §.

⁶⁰ Braune i. m. 208. §. 2.; Paul, MhdGr. 126. és 132. §.

⁶¹ Lessiak i. m. 139. §. a.; Paul, DGr. II. 48. §.; Wilmanns, DGr. II. 207—208. §.

(lëber), *lātr* (leiter), *šaiər* (schiure); *kaisl* (dihsel), *kovl* (gabel), *khantsl*, *nöl* (nadel). A jövevényyszavak közül *flaš*, *khix* (küchen), *kheth* (ketene), *mints*, *truml* (trumbel), (*khisə*-) *tsix* (zieche).⁶²

Jegyzet. Ugyanígy képezi többesét *hətsəpəts* 'Hagebutte'.⁶³

b) *jō* - tövek.⁶⁴ *prikkh* (brücke), *kərth* (gerte), *həl*, *hith* (hütte), *kriph* (krippe), *riph* (rippe), *sin* (sünde). — Ebbe a csoportba tartoznak a hímnemű főnevekből *-n* (-in, -inne) képzővel továbbképzett nőneműek⁶⁴ (móvierte Feminina):⁶⁵ *khēniχn*, *lērəsn*, *natārisn*, *nəlrsn* 'Königin, Lehrerin, Notārin, Nellerin'. (Az *-s* a családnévképző; vö. 2. §. a).

c) Az *i* képzős nőnemű elvont főnevek.⁶⁶ Az umlaut nem állt be mindenütt; pl. *tāf* (toufe), *hulth* (hulde). Umlauttal: *frī*, *hē* (hœhe), *naikīr* (gir), *krevkh* (krenke), *nē* (næhe), *leŋ* (lenge), (*faiər*) *vēr* (ófn. weri); *khərph* plur. *khərvo* 'Kirchweihe' szóban *vai* (ófn. wihi) szó rejlik. (Vö. 32. §.)

Az *i*-deklináció.

18. §. Az *i*-tövű főnevek mind him- vagy nőneműek. A kfn. esetragok itt is lekoptak, úgy hogy a két nem ragozása teljesen megegyezik.

Hímneműek. a) Az umlaut nélküli *i*-tövekhez tartoznak az erős igékből képzett elvont főnevek⁶⁷ (Verbalabstrakta) *pis* (bi3), *kriř* (griff), *šnith*, *řrith*, *řlus* (slu3), *trith*, stb.

b) A plur.-t umlauttal képezik a köv. *i*-tövek: *apl* (apfel), *paux*, *pokh*, *kasth*, *kharp* (korp), *řarkh* (schranc), *tarn* (turm, turn); — az igékből képzettek mint *flus*, *řlōkh* plur. *řlōkh*, *řprux*, *řpruŋ*, *řtōs*, *tsukh*. Ugyanígy a régibb konsonantikus- és *u*-tövek, melyek már az ófn.-ben és kfn.-ben átléptek ebbe az osztályba⁶⁸ *fūs* (fuoz) hangsúlytalan alakban *vəs* ebben: *fərvoəs* 'Fürfuß', *sō~* (sun), *tsō~* (zan) plur. *tsē~*.

⁶² Kretschmer, Wortgeogr. 118. l.

⁶³ U. o. 226. l., Grimm, DWb. IV. 2. 1270. l.

⁶⁴ Braune i. m. 209—211. §.

⁶⁵ Kluge, Wortbild. Abr. 47. §.

⁶⁶ U. o. 18. §.; Paul, DGr. II. 49. §.

⁶⁷ Braune i. m. 216. §.

⁶⁸ U. o. 216., 229., 230., 238. §.

19. §. Nöneműek. *a)* Valódi *i*-tövek, melyek a plur.-t csak umlauttal (külön rag nélkül) képezik: *aksth*, *hauth*, *vanth* plur. *ven*. Ide léptek át *hanth* plur. *hen* (*u*-tő); *kants*, *prusth*, *khū* (*kuo*), *laus*, *maus*, *nus*, *sau* (*sû*); ezek régibb mássalhangzós tövek. Megőrizte azonban eredeti ragozását *nōxth* (*naht*) plur. *nōxta*.⁶⁹ A régibb himnemű *parḡkh* (*bañc*) plur. *perḡkh*.

b) A legtöbb *i*-tövű (fem.) főnév a plur.-ban *-ə* (illetve *r* után *-n*) ragot kap. Ide tartoznak: *a)* melyeknek tőhangzója nem kaphat umlautot⁷⁰ *fristh*, *fliḡth* (pfliht), *listh*, *šrifth*; — *β)* a *-šafth*, *-haith*, *-khaith*, *-əth* képzőkkel alkotott elvont főnevek⁷¹ (vö. 27. és 28. §.); — *γ)* eredetibb mássalhangzós tövek: *parkh* (*burc*) plur. *parjə*, *kūs* (*geiz*).

Az *u*-deklináció.

20. §. E főnevek nagyrészt már az ófn.-ben is az *i*-dekl. szerint ragoztattak. A kfn. himneműek közül⁷² megvan a nyj.-ban *frīðə sīkh*, *sith* f., (*lenk*-)*vith* f. — A fem. *hanth* már előfordult (vö. 19. §.); a nyj.-ban megvan az umlaut nélküli alakja is ezekben: *alrhanth*, *ferhanə* (*vorhanden*).⁷³ Az egyetlen neutr. *fī* (*vihe*) plur. *fīḡər*.

Az *n*-deklináció.

21. §. Az *n*-tövű főnevek a kfn.-ben minden esetben — kivéve a sing. nom.-t és a neutr. sing. acc.-t — *n*-re végződtek. Ez az *n* a nyj.-ban szabályosan elveszett. A plur.-képzés alapján két csoportra oszthatjuk az ide tartozó főneveket: *a)* melyeknél a plur. ragtalan és *b)* melyek *-ə* (ill. *r* után *n*) ragot kapnak. Az első csoportba csak himneműek tartoznak.

22. §. Himneműek:⁷⁴ *a)* A plur. ragtalan. Ide elsősorban személytelen főnevek tartoznak. *a)* Umlautot kapnak *pōḡə*, *prokə*, *phuš*, *kārta*, *krōvə* (*grabe*), *khastə*, *krōḡə* (*kraße*), *mōḡə*

⁶⁹ Paul, MhdGr. 128. §. 2.

⁷⁰ Lessiak i. m. 180. l.

⁷¹ Paul i. m. 127., 251. §., Braune i. m. 219. §.

⁷² Weinhold-Ehrism. 100. §.

⁷³ Paul, DGr. II. 43. §.

⁷⁴ Paul, MhdGr. 130. §., Braune, 222. §., Molz, PBB. XXVII: 269, Lessiak, 130. §.

(mage), *vosm* (wase). β) Umlaut nélkül képezik többesüket (= sing.) *palkə*, *prunə*, (brunne), *taumə* (dûme), *ʃətsə* (vetze), *kətarʃə*, *kaljə*, *hōkə*, *kiltə* (guldin adj.-ból), *kholvə* (kolbe), *krotsə* 'Kerngehäuse',⁷⁵ *raʃkə* nagy karéj kenyér,⁷⁶ *tropə*, *šolə*, *šurkə* (schinke), *tsapə* (zapfe); továbbá *phoxə* 'Pocke' és *lapə* (lappe), melyek eredeti ő-tövek.

b) A plur.-t -ə (ill. -n) raggal képezik az élőlényeket jelölő hímnemű *n*-tövek; ezek a sg. nom.-ban az ófn. o-ból lett kfn. e-t elvesztették (ófn. ohso, kfn. ohse, nyj. oks). Ilyenek *pauər*, *pū* (buobe), *trax*, *ərph*, *frats* 'Geck', *ksəl* (geselle), *hōs*, *hər*, *mentš*, *nar*, *oks*, *phaʃ*, *phau* (pfāwe), *šəlm*, *šiis*, (schütze), *kʃotr*, (gevatere); népnemek *švōph*, *ur*, *terkh* stb. Jövevényyszavak: *husār*, *rekruth*, *saltōth*, *musikanth*. Átléptek: *halma* (a-tő), *šmerts*, *štaxl*, *štūr*, *štrōl* (strāle); ezek régi ő-tövek.

23. §. Nőneműek;⁷⁷ *ēmits* (ameiʒe), *flī* (vliege), *frū* (vrouwe), *kal*, *kas* (gaʒʒe), *kai* (gige), *klokh*, *hōsə* (plur. tant.), *hūr*, *khats*, *khərīx* (kirche), *khisth*, *kləth*, (klëtte), *klir*, *kvətš* 'Zwetsche', *lath*, *lərīx*, *luʃə* (lunge), *mikh* (mücke), *plants*, *rös*, *šaiph*, *šāth* (scheide), *sāf* (seife), *saidə* (side), *šlir*, *šmikh* 'Schmitze', *šnūth* (Schnautze), *soph* (suppe, soppe), *šoth* (schotte), *sarkh* (sorge), *špin*, *štav*, *štuph* (stube), *šnərīx* (ófn. snurikka), *tauph*, *vōkh* (wage), *valts*, *vants*, *vatš* (watze 'Ohrfeige'), *vol*, *tsav*, *tsoth* 'Ausgußrinne', *tsur* (zunge).

Jövevényyszavak: *krents* (grenize), *khərš* (kirse), *kherts* (kerze), *kvith* (quiten), *phaif* (pife), *plaum* (pflûme), *pumph*, *poph* (puppe, boppe). — Az irodalmi nyelvből valók: *faprikh*, *hasərn*, *pistöl*, *tsikāri*.

Ide tartoznak az -r, -l végűek közül⁷⁸ *plōdr* (blātere), *āiyl* (eichel), *klamr*, *natr*, *hutsl* 'runselige Birnen', *vartsl* (wurzel); az ilyen végződésű jövevényyszavak *kumr* (fr. concombre), *khəltr*, *toxtl* 'Ohrfeige' (tkp. 'Dattel'), *intsl*, *papl*, *mantl*, *prətsl*, *arjl* (orgel), *šoxtl*, *šisl* (schüzzel), *štopl*, *tōfl*.

Ebbe az osztályba léptek *joxth* (jaget), *khuxluph* 'Kugel-

⁷⁵ Grimm, DWb. V: 2424.

⁷⁶ U. o. VIII: 104

⁷⁷ Braune i. m. 225—226. §., Lessiak i. m. 141. §., Paul, MhdGr. 129. §., DGr. II. 44. §.

⁷⁸ Paul, DGr. II. 48. §.

hopf' (ezek ered. *a*-tövek); *švəl* (swelle), *vəth antvarth* (ja-tövek); *pəršth* (bürste), *enth*, *fristh*, *hiŋth* (huf plur. hüffe), *māth* (maget) (ezek régi *i*-tövek).

24. §. Semlegesneműek. A kfn.-ben csak négy gyenge ragozású semleges főnév van: *ouge*, *ôre*, *herze*, *wange*. Ezeknek megfelelői a nyj.-ban: *ākh* plur. *āγə*, *ūr* plur. *ūr̃n* (és *ūrvašl*), *herts* plur. *hertsə* és *hertsr*, *var* plur. *varə* (helyette *pakə*, kfn. *backe*, használatos).

Ugyanígy ragozzák e két jövevényszót: *papir* és *kvatir* (plur. *papirn*, *kvatirn*).

Különböző konsonantikus tövek maradványai.

25. §. A kfn.-ben öt *r*-tövű rokonságnév⁷⁹ van, melyek a nyj.-ban is megtalálhatók, csakhogy kettő közülök elvesztette konsonantikus ragozását *foṭr* (vater) *prūd̃r* (bruoder), *motr* (muoter), *toxtr* (tohter), *švēstr* (swester); *prūd̃r* és *toxtr* plur.-a *prīdr* és *textr*; a többiek mind *n*-nel képezik többesüket. A *foṭr* szó hathatott egy eredeti *a*-tőre (pate), melynek nyj.-i alakja *phētr* plur. *phētr̃n*.

Főnevesített part. praes.⁸⁰ csak kettő van a nyj.-ban: *frainth* (vriunt) és *fainth* (vient). Mindkettő *-ə* ragot kap a plurálisban.

Pluralia tantum.

26. §. Külön megemlítem azokat a főneveket, melyek csak a plur.-ban használatosak. Ilyenek *laith*, *kāpriđr*, *kšvistr*, *hōsə* (hose), *koṭx̃r* (< m. gátya), *aikhomə*, *auslōγə*, *ū~khostə*, *hēršə* (hirse, ered. *ja*-tő), *trest̃r* (trestler), *šlēkh* verés, *ūrəsa*⁸¹ 'Überbleibsel von Speisen und Futter'.

⁷⁹ Weinhold-Ehr. 102. §.

⁸⁰ U. o. 103. §. Braune i. m. 236. §.

⁸¹ Schmeller I. 134. lehetségesnek tartja Wulfila „uzetin” szavával való kapcsolatát; vö. még: Beranek, Eine deutsche Entsprechung des got. „uzēta”. Teuth. IV. 286.

II. Származék-főnevek.

1. Elvont tulajdonságot vagy állapotot jelentő főnevek (abstracta).

27. §. Kfn. *-heit, -keit*,⁸² nyj. *-haith, -khaith, -æth*. Az ófn.-ben még önálló *heit* f. 'Wesen, Weise' megtartotta ezt az önállóságát a köv. esetekben: *lēđixrhaith* 'ledigerweise', *lēvixrhaith* v. *lēventixrhaith* 'lebendigerweise', *tōdrhaith*, *kliklixrhaith*.

Ezen képzések száma csekély. Előfordulnak:

a) *-æth*; *kvēnæth* 'Gewohnheit', *krankæth* 'Krankheit', *vōræth* 'Wahrheit'.

b) *-haith*; *tumhaith* (tumbheit), *faulhaith* (vülheit), *krōp-haith*, *šē~haith* 'Schönheit', *tustrhaith* (dinsterteit) 'Dunkelheit'.

c) *-khaith*,⁸³ ez főleg *-ix, -lix* végű mellénevekhez járul, úgy hogy a tulajdonképeni képző *-ixkhaith* és *-lixkhaith* (ófn. *-agheit, -igheit*; kfn. *-ekeit, -ikeit*). Példák: *ēsłhaftixkhaith*, *folksamkhaith*, *fērīxtrīxkhaith*, 'Fürchterlichkeit', *šīlixkhaith* 'Schuldigkeit', *tīxtīxkhaith* 'Tüchtigkeit', stb.

28. §. Kfn. *-schaft*,⁸⁴ nyj. *-šafth*.

A *-šafth* képző (~ schaffen) egyaránt járulhat főnevekhez és mellénevekhez. Leginkább kollektív jelentése van.

a) Személyt jelentő főnevekhez járult ezekben: *potšafth* (boteschaft), *faintšafth* (vientschaft), *kešłšafth* (geselleschaft), *khuntšafth* (kuntschaft) 'eingezogene Nachricht', *noxpršafth* (nāchbūrschaft), *sipšafth* (sippeschaft). Ide vehető *manšafth* is; jelentése a kfn.-ben 'Lehenspflicht, Lehenseid, was der Mann zu leisten hat', a nyj.-ban ellenben 'die Gesamtheit der Mannen'.

b) Nem személyt jelölőkhöz ritkán járul: *erpsafth* (erbeschaft), *artšafth* (ort) helység.

c) Mellénevekhez járult ezekben: *hēršafth* (hērschaft 'Hoheit, Herrenwürde'), ebben a felkiáltásban *hošs* (? < *kots* 'Gottes') *hēršafth noxamōl* (más esetekben a 'Herr' szóhoz csatlakozott), *pāršafth* (bar 'nackt, bloß') 'Barschaft', *līpšafth* (liep) a szerelmesek.

⁸² Paul, DGr. V. 63—64. §., Kluge, Wortb. Abr. 22. §.

⁸³ E képző kialakulására vonatkozólag vö. Paul i. m. II. 173. §.

⁸⁴ Paul, DGr. V. 62. §. Wilmanns, DGr. II. 294. §. Kluge i. m. 23. §.

d) Az ige névszói alakjával van összetéve *pəkhantšafth*, *frvantšafth*, *kfarəšafth*.

29. §. Kfn. -tuom, -nisse v. -nüsse;⁸⁵ nyj. -tūm, -nis.

Ez a képzésmód nem igen használatos.

a) -tum képzővel *ājetūm* (eigentuom), *ertum* (irretuom).

b) -nis: *erjrnis* (~ kfn. ergern), *ərūiknis*, *pəkrəpnis* (be-grebnisse), *kəteχtnis* (gedæchtnisse), *kfernis* (ge-vangnisse), *khāmnis* (~ geheim adj.), *hinrnis* (hinderniss), *ernis* 'Irrtum', *tsaiknis* (ziugnisse).

30. §. Kfn. -unge;⁸⁶ nyj. *in*.

Ez a képző eredetileg denom. névszóképző lehetett. A nyj.-ban elvont főneveket képezünk vele a) melléknevekből és b) igékből.

a) *həχin* 'Höhe', *sairin* 'Säure', *tairin* 'Teuerung' (K. Jakob minden példája ismeretes a murgai nyj.-ban is).⁸⁷ — b) *mānin* (meinunge), *artnin* (~ ordenen), *šetšin* (schatzunge), *vitrin* (viterunge).

Konkrét jelentésűek *fəstin* (vestunge), *nārin* (narunge), *kvitin* Quittung, *vōnin* (wonunge), *tsailin* v. *tsaidin* 'Zeitungsbblatt'.

31. §. Kfn. -ie, -erie;⁸⁸ nyj. -ai, -ərai.

Ezek eredetileg csak főnevekből képeztek absztraktumokat. Ilyenek a nyj.-ban már csak csekély számban találhatók: *həksərai*, *špitspūvərai*, *švāinərai* v. *sairai* (< *svāi*, *sau*). Annál gyakrabban járul azonban az -ai képző igékből -ər v. -r suffixummal alkotott cselekvőt jelentő főnevekhez⁸⁹ (nomina agentis); ilyenkor ismétlődő vagy tartós cselekvést fejez ki és ezért gyakori a rosszalást, gáncsot kifejező melléktétel. Pl. *frəjərai* 'Fragerei', *həsərai* 'Geheiß', *paplərai* 'Geplapper', *rətšərai* 'ratschen', kerepelni (itt: pletykázni), *špaitšərai* 'Spuckerei', *tumlərai* (< *tumlə* 'eilen'). Ezen képzésnek gyakran konkrét értelme van, amennyiben a cselekvés tárgyát vagy eredményét jelöli: *pakərai* 'das Gebackene', *pauərai* 'das Gebaute'.

⁸⁵ Paul i. h. 61. §., Wilmanns i. h. 272. §., Kluge i. h. 20. és 21. §.

⁸⁶ Az eredeti használatára vonatkozó nézetek eltérők; vö. Paul i. m. 55. §., Kluge i. m. 11. b. §.

⁸⁷ Teuth, III. 12. l.

⁸⁸ Paul i. m. 60 §., Kluge i. m. 15. és 24. §.

⁸⁹ K. Jakob, Teuth. III. 17. l. (8. b.)

32. §. *i* képzővel alkotott feminina abstracta.

Már a gótban és ófn.-ben gyakoriak a mellénevekből *i* képzővel alkotott nőnemű elvont főnevek. Maga a képző (> kfn. -e) a nyj.-ban lekopott, a képzések száma pedig csekély; (v. ö. 17. §. c.) soknak közülük konkrét jelentése van: *haltsprāi* (briune = 'braune Entzündung der Luftröhre'), *plēs* (blasso, 'weißer Stirnfleck'), *hēl* (hüle) 'Höhle'.

33. §. Kfn. -de,⁹⁰ -t;⁹¹ nyj. -th.

a) Kfn. -de (ófn. -ida) képzővel melléknévből képeztek elvont főneveket, ma azonban már alig találunk ilyeneket. Nálunk előfordulnak: *frāth* (vrōude ~ frō, ragozva: frawêr), *hēlth* 'Hälftē' (ez Kluge szerint a „halb“ melléknévnek -ida képzővel továbbképzett alakja; lehetséges azonban, hogy nem denom. képzés, hanem igei gyökből -ti képzővel keletkezett alak).⁹² Kfn. girde, gemeente nyj.-beli alakja *naikīr*, *kmā~*.

b) Kfn. „-t“ elemmel igékből képeztek abstractumokat, a nyj.-ban azonban ez a képzésmód is kihalt. Pl. *fluxth*, *kəpurth*, *kifth*, *joxth* 'Jagd, Lärm', *moxth*, *nōth* 'Naht', *šulth* (schulde), *frunfth* m., *ū-flōth* m. (unvlāt m. n., vlōuwen 'säubern' igéből).

34. §. Képzőnélküli elvont főnevek.

Már az ófn.-ben találunk igékből külön suffixum nélkül képzett himnemű abstractumokat.⁹³ A nyj.-ban szép számmal fordulnak elő nőneműek is. A konkrét értelem sem ritka. Himneműek: *faŋkh*, *kaŋkh*, *kriš* 'Schrei', *lāf* (louf), *rōth* (rāt), *šlōkh*, *šuth* 'Schutt, Regenguß', *vuŋkh* 'Wink'. Nőneműek: *ausōkh* 'Aussage', *ufpas* 'Aufpasse', *lukh* 'Lüge', *hantšlōkh* 'Handschlag, Verlobungsfest', *strā* 'Streu, Leichenbett', *trauər* (trūre), *frōkh* (vrāge), *frekh* (< *frekə* 'verrecken') 'Seuche'.

35. §. Kfn. -er; nyj. -ər, -r.

Az -ər, -r képzős deverb. abstractumok rövid pillanatnyi cselekvést fejeznek ki („seufzer“ típus);⁹⁴ fn. területen artikulátlan hangokat jelölnek. Nálunk jelölhetnek: a) artikulátlan han-

⁹⁰ Paul i. m. 51. §., Kluge i. m. 19. §.

⁹¹ Paul i. m. 56. §., Kluge i. m. 9. §., Jakob, Teuth. III. 14. l.

⁹² Paul i. m. II. 154. §., Wilmanns, II. 344. l.

⁹³ Kluge i. m. 12. §., Jakob, Teuth. III. 15. l., Paul i. m. 57. §.

⁹⁴ Kluge i. m. 14. §. Jakob, u. o. A Jakob idézte összes példák ismertek a mi nyj.-unkban is.

gokat *kraxr* 'kurzes krachendes Geräusch', *pumpr* (< *pumpə* 'hart hinfallen'), *patšr* (< *patšə* 'mit großem Geräusch ins Wasser schlagen'), *šnapr* (< *šnapə* 'nach Luft schnappen'); — *b*) mozgást: *hipsr* v. *hipr* (< *hipsə*, *hipə* 'hüpfen'), *šnikr* (< *šnikə* 'stoßen'), *štumpr* (< *štumpə* 'stoßen') *šněltsr* (< *šněltsə* 'niederwerfen'), *tsokr* (< *tsokə* 'hastig anziehen').

36. §. Elvont gyűjtőnevek. (Kollektívabstrakta.)

Ezek kfn. időben kn. területen ge- praefixummal és -(e)ze suffixummal voltak ellátva. A mai kn. nyelvjárásokban *kə-*előjellel és -s utóraggal képezik.⁹⁵ E képzésmód a mi nyj.-unkban is eleven még, csakhoggy az -s suffixum sok esetben hiányozhat. Különösen az -l-végű igékből képzett ilyen elvontaknál gyakori az -s, bár mondják ezeket is néha -s nélkül: *kəklekls* < *klekls* 'glöckeln', *kəketls* < *ketslə* 'gackern', *kəprēpls* < *prēplə* 'nörgeln', *kəprumls* < *prumlə* 'brummen'. Egy elhomályosult képzésben is megvan: *kətēts* 'Getue, Getöse'. Más esetekben hiányzik az -s: *kəjēmr* < *jēmrn* 'jammern', *kəkhētsr* 'fortwährendes Quälen' < *khētsrn* 'quälen', *kəkrain* 'fortwährendes Weinen' < *krainə* 'weinen', *kəreťš* 'Geklatsch' (*ti reťš* 'die Ratsche'), *kətastr* < *tastrn* 'tasten'. Érdekes ez: *kəmotr* 'ein fortwährendes „Mutter“ sagen'.

37. §. Egyszerű főnévesítés.

Főnévként használt inf. gyakori.⁹⁶ Példák: *māi ō~halə* 'mein Anhalten', *māi fršprəxə* 'mein Versprechen', *s fiđrn* 'das Füttern', *s pəstfārn* 'die Fahrt nach Budapest', *s lərnə* 'das Lernen' stb.

Jegyzet. A főnévesített inf.-nak sokszor -əs gen.-ragja van; ilyenkor ismétlődő történést vagy állapotot fejez ki. Pl. *ix hun khā~ frplaiwəs* 'ich habe kein Verbleiben', *er hoth ə šē~ fartkhoməs* 'er hat ein schönes Vorwärtskommen'. (Vö. Jakob példait, Teuth. III. 22.)

Főnévként használt melléknév alig található. Ilyenek: *er hoth vidrəmōl n štrakə* 'er hat wieder einmal einen »Straken« azaz 'einen Rausch'; *er khan khā~ runtəs maxə* 'er kann kein »Rundes« machen' = nem tudja hihetővé tenni a hazugságát.

⁹⁵ Jakob i. m. 18. l., Kluge i. m. 16. §.

⁹⁶ Kluge i. m. 13. és 17. §., Jakob i. h. 22—23. l.

2. Gyűjtőnevek.⁹⁷

38. §. *ge-* (nyj. *kə-*) praefixummal való képzések.

I. Amelyekhez még bizonyos (főleg dentális) konszonánsok is járulnak. Ezeknek csak nyomait találjuk a nyj.-ban.

a) Kn. „gebeinze“ típus: *kəkatrts* ‚Gegitter‘, *ksims* ‚Vorsprung am Hausgiebel‘, *kšvults* ‚Schwulst‘, *kəvovls* ‚etwas was sich unruhig hin und her bewegt‘, *kətirts* ‚getierze‘; ez utóbbi már elvesztette kollektív értelmét.

b) A „gehäcksel“ típus a nyj.-ban alig fordul elő; pl. *kšraipsl*. A *kə-*, *k-* praefixum általában lekopott: *həksl*, *filtsl*, *opšəpsl*, *ivrplaipl*.

c) *-ix* (kfn. *-ach*) képző csak egy szóban maradt meg: *kəkraidiḡ* ‚Gekräute‘.

II. Amelyekhez a *kə-*, *k-* praefixum önmagában jellemző mássalhangzók nélkül járul. Ez a képzésmód gyakoribb. Példák: *kəpəriḡ* (gebirge), *kəpakh* ‚soviel wie auf einmal gebacken wird‘, (haus)*kəreḡh* (geräte ‚Ausrüstung‘), *kvan* f.⁹⁸ (őfn. giwanta ‚Ende des Ackerfeldes‘), ‚großes Ackerfeld‘, *ū~kətsifr* (ungezibere). Újabb nyelvjárási képzések: *kfax* ‚Fach zwischen den Balken‘, *kfrəḡh* ‚das Fretten‘, *klās* (leise f., ‚Spur‘), *kšmās-(fli)* ‚Schmeiß-(fliege)‘, *kšpas* m. ‚Spaß‘, *kšpil* ‚Spiel‘.

39. §. Szóösszetétel útján alkotott gyűjtőnevek.

Az előforduló végződések: a) *-sax* ‚Sache‘ vagy *-tsaiḡ* ‚Zeug‘; pl. *krishintḡəsax*, *kəḡəsax* (*kəḡh* f. ‚Pate‘, kfn. gote) a gyermekek karácsonyi ill. húsvéti ajándéka; *hemrsax* ‚Zeug für Hemden‘, *pətsax* ‚Bettzeug‘, *prentsaiḡ* ‚Brennzeug‘, stb. — b) *-vəḡsə* (wēsen) mint *lumpəvəḡsə* ‚Lumpenwesen‘, *papirvəḡsə*, *patškrvəḡsə* (< bocskor). — c) Külön kiemelendők ezek: *hūfl*, *arvl*, *mufl* ‚handvoll, armvoll, mundvoll‘. — d) Kollektív értelműk van néha a *-haiḡh*, *-khaiḡh* és *šafḡh* képzőkkel alkotott elvont főneveknek is. (Vö. ezeket 27—28. §.)

40. §. Kollektív családnevek.

(Vö. a gen.-t a családneveknél, 2. §.)

⁹⁷ Paul, DGr. V. 44. §., Wilmanns II. 194. §., Kluge, Wortbild. Abr. 27—31. §., Jakob, Teuth. III. 24—26. l.

⁹⁸ Amely gyűjtőneveknél nem jelöljük a genust, azok mind semlegesneműek.

3. Kicsinyítő főnevek.⁹⁹

41. §. A nyj.-ban előforduló kicsinyítő képzők:

1. -χə (n és l után -tχə) kfn. -chen. Példák: *sau—saiχə*, *štraus—štraisχə*; *prunə—printχə*, *štal—štəltχə*, *štül—štültχə*.

2. -ltχə kfn. -elchen. Ez a képző már a XIV—XV. században el volt terjedve kn. területen. A nyj.-ban a következő esetekben fordul elő: a) palatális tövégeknél *štəkə—štəkltxə*, *šarikh—šerikltχə*, *šukh—šikltχə*, *tux—tiχltχə*. — b) Bilabialis explosiva p és dentilabialis spirans f és v után váltakozva fordul elő -χə és -ltχə *kharph—kherpχə* vagy *kherultχə*, *krōph—krēpχə* 'Grab', *krōph—krēvltχə* 'Graben'; *haufə—haifχə* vagy *haifltχə*. Más esetekben mindig -χə képzőt találunk.

A kicsinyítés leginkább a gyermeknyelvben van elterjedve, ezért gyermekversekben,¹⁰⁰ játékok elnevezéseiben találkozunk vele gyakran. Játéknevekben -χəs végződést találunk. Ez tulajdonképpen módjelölő genitívus.¹⁰¹ A gyermeknyelvben fejlődött ki a kicsinyítő képzőknek mellékeveknél való alkalmazása. A dem. suffixummal ellátott melléknév¹⁰² csak állítmányi kiegészítő vagy adverb. lehet: *klū~χə*, *kūtχə*, *prōfχə*, *saurvχə* stb. (Vö. 57. §. c.)

Jegyzet. Sok főnévnél a dem. képző nélküli alak nem fordul elő: *fədrəsχə* vagy *vəsmχə* 'Nelke', *ōstrkriktχə* 'Hiazinte', *hərkotsfəjltχə* 'Marienkäfer', *məsrxə* 'Taschenmesser'. Gyakoriak a kicsinyítések a keresztneveknél: *lisχə* 'Lieschen', *krēltχə* (< *krēltltχə* vö. Schäfer, 69. §. 2.), *hantsiχə* 'Hanneschen', *niklēsχə* 'Nikolauschen', stb.

3. Az -l kicsinyítő képzőt is megtaláljuk egyes szavakban, de dem. eredetét már csak a semlegesnem mutatja *fərkl* (vékel dem. varch szóból), *klīnl*, *ksintl* (gesindelin), *vikl(kärn)* (wickelin < wicke, gedrehtes Garn').

Jegyzet. Más nemük ellenére is idetartoznak *knēl* m.

⁹⁹ Paul, DGr. V. 42. §., Kluge, Wortbild. Abr. 32—39. §., Wilmanns, DGr. II. 212 §., Jakob, Teuth. III. 27—32.

¹⁰⁰ Ilyen az 15. 5. és 9. gyermekvers Schäfernél (61—63. l.); vö. még: *patši patši khixltχə* | *mīr un tīr ə šikltχə* | *mīr un tīr ə tēlxə* | *sāi mr tsuā~ kəsəlxr* 'patsche patsche Kügelchen, mir und dir ein Schuhchen, mir und dir ein Tellerchen, sind wir zwei Gesellen'.

¹⁰¹ Theisz, Nyelvtud. III. 43. l.; Kluge i. m. 69. §. b.

¹⁰² U. o. 69. §. a.

„Knödel” (Schäfer, 69. §. 2.), *krepl* m. „Krapfen”, *liml* m. „Lümmel”, *šnekl* f. „das auf die Stirn gekämmte Haar”, *šterl* m. (stengel). Hasonló végződésűek a következők: *lumpl* f. (< *luḡkl*) „Lunge”, *hiltsl* n. „Hülzen” (progr. assim.), *pökl* m. < magy. póka¹⁰³ (Wortgeogr. 382.).

4. Cselekvőt jelentő főnevek (nomina agentis).¹⁰⁴

42. §. Kfn. -ære, nyj. -ər, -r képző az egyetlen élő képző a nyj.-ban, mellyel ilyen főnevet képezhetünk. Ezek jelölhetnek valamely határozott egyszeri vagy pedig állandó cselekvést; *lēsr*, *ferur*, *jējr*, *pēkr*, *šernšlifr* „Schleifer”, *vēvr*, *līnr* (vö. ófn. *lūgina*), *kērtnr* (gartenære). Egy megelőző mássalhangzóval való összeolvadás által testesebbé vált ez a képző és lett belőle -lr, -nr; pl. *khēlnr*, *seltnr* (soldenære), *khinstlr*, *tišlr*.

43. §. Kfn. -el, nyj. -l. A régibb nyelvnek volt még egy képzője nomina agentis képzésére: ófn. -(i)lo, kfn. -el. Nyomait megtaláljuk a nyj.-ban is: *kripl* (krüpel), *(fēlt)-vēvl* „Feldwebel”. Sokkal általánosabbak azonban az ilyen képzővel alkotott szerszámnevek mint *tēkl*, *flījl* „Flügel”, *krīfl*, *(trēš)-flējl*, *(holts)-šlējl*, *mā~sl* „Meißel” (kfn. *meiṣen* = schneiden).

5. Nőnevek (morierte Feminina).¹⁰⁵

44. §. Kfn. -in, -inne, nyj.-ban *n* képzővel képezik. (Vö. 17. §. b.)

III. A melléknév.

45. §. A kfn.-ben minden melléknév erősen és gyengén ragozható. A nyj.-ban ez a kétféle ragozás már nem különböztethető meg egymástól minden esetben.

¹⁰³ Lehet, hogy más baromfinevek (*hinkl*, *kikl*, Hinkel, Gickelhahn) analógiás hatásának eredménye a *pökl* l-je; (másképen Horger A., EPhK. 1899: 711.) A m. „póka, pulyka” pedig állathivogató szó lehetett, mint csirke, csibe, csikó (Etym. szótár), koca stb. (Szarvas G. óta oláh jövevény-szót látnak benne; vö. Nyr. XVI: 222.)

¹⁰⁴ Kluge, Wortbild. Abr. 40. §., Paul, DGr. V. 45. és 46. §.

¹⁰⁵ Kluge i. m. 47. §., Paul i. m. 43. §., Wilmanns, II. k. 240–242. §.

1. Erős ragozás.

46. §. A kfn.-ben az erős ragozású melléknévnek a sg. nom.-ban minden nemben és a sg. acc. neutrumában két alakja van: egy ragozott és egy ragozatlan alak.¹⁰⁶ Pl. kfn. masc. *blint—blinder*; neutr. *blint—blindez*, fem. *blint—blindiu*. A melléknév erős ragozása a nyj.-ban a következő:

	Masc.	Neutr.	Fem.
Sing. nom.	<i>plinər</i>	<i>plin</i>	<i>plin</i>
gen.	—	—	—
dat.	<i>plinəm</i>	<i>plinəm</i>	<i>plinər</i>
acc.	<i>plinə</i>	<i>plin</i>	<i>plin</i>

Plur. nom., dat., acc. mind a három nemben *plinə*.

A nyj.-ban tehát a kfn.-től eltérően a hímnem sg. nom.-ában a ragozott alak, a nő- és semlegesnem nom.-ában a ragozatlan alak maradt meg. A fem. acc.-a is ragozatlan.

2. Gyenge ragozás.

47. §. A melléknév gyenge ragozása a kfn.-ben teljesen megegyezik a főnévi gyenge deklinációval. A nyj.-ban a sg. acc. a sg. nom.-hoz hasonult mind a három nemben (ragozatlan).

	Masc.	Neutr.	Fem.
Sg. nom.	<i>tə(r) plin</i>	<i>s plin</i>	<i>ti plin</i>
gen.	—	—	—
dat.	<i>m plinə</i>	<i>m plinə</i>	<i>tr plinə</i>
acc.	<i>tə(r) plin</i>	<i>s plin</i>	<i>ti plin</i>

Plur. nom., dat., acc. mind a három nemben *plinə*.

Az *-ə* a sg. dat.-ban az ófn. *-en*, *-in* és *-ün* dat.-rag maradványa.

Ugyanígy ragozzák a melléknevet, ha előtte a határozatlan névelő (*n*, *ə*, *ə*) áll, csak a nom. és acc. a hímnemben *plinə*.

48. §. Az erős és gyenge alakok használatára vonatkozólag megjegyezzük, hogy az erős alakot meglehetősen ritkán használják. Előfordul: 1. megszólításokban és felkiáltásokban: *livr fətr*, *tumr khəl* 'dummer Kerl'; 2. határozatlan jelentésben

¹⁰⁶ Paul, MhdGr. 136. §.

kūdr vāi, šēnr pū 'schöner Knabe', *tsaidixr trauvl* 'reife Traube'. Ez utóbbi esetben azonban vegyesen is ragozható a melléknév, tehát lehet *šlēxtə pū, kəprōdənə kukruts*. Élesen csak a nőnem sg. dat.-ában különbözik az erős ragozás a gyengétől és vegyestől; pl. *mith krōsr mī* 'mit gröser Mühe', de: *mitrə šēnə frū* 'mit einer schönen Frau'. A hímnem dat.-ában már nincs éles különbség *mith ksuntm frštanth* vagy *mith ksuntə frštanth*.

A part. praet. is ugyanolyan ragozása, mint a melléknév. Megjegyzendő, hogy az erős igék part.-nak képzője *-n* suffixumok előtt megmaradt (Schäfer, 65. §. 2.) *tr kšrivə prīf*, de: *n kšrivnə prīf*.

A melléknév fokozása.

49. §. A kfn.-ben a középfok képzője *-er* (ófn. *-ir*, *-ôr*), a felsőfoké *-est* (ófn. *-ist*, *-ôst*) volt. A tövokális rendszerint umlautot szenved, de csaknem minden melléknévnek lehet umlaut nélküli alakja is.¹⁰⁷

A nyj.-ban a középfok képzője *-r*, *-ər* (*-r* után *-ə*),¹⁰⁸ mely előtt az alapfok szóvégi *t*-je ill. *p*-je bizonyos esetekben *d*-vé ill. *v*-vé lesz.¹⁰⁹

A felsőfoknak *-sth* (*r*-re végződő melléktneveknél *-šth*)¹¹⁰ a képzője, mely előtt a szóvégi *-s* és a *-x*- után álló *-t* kiesik, *-ts*-ből pedig *-t* lesz; *lokršth*, *švēršth*, *šentsth*, *šlēxsth*, *khertsth*.

Különböző gyökerekből képezzük a fokokat a következők-nél¹¹¹ (suppletivizmus): *kūth—pəsr—pəsth* (guot—beʒzer—beʒjest), *fīl* (vil) — *mē* (mêrer merre) — *mentsth* (meiste); *klā~—klenr—klensth* vagy rosszaló értelemben *mindršth* (minnest).

IV. Származék-melléknevek.

50. §. Kfn. *-in*, *-en*.¹¹²

A kfn. *-in*, *-en* képzővel ellátott melléknevek főnevekből vannak képezve és anyagot jelölnek. A mi nyj.-unkban meg-

¹⁰⁷ Paul i. m. 140. §.

¹⁰⁸ Schäfer, 63. §.

¹⁰⁹ U. o. 66. és 69. §.

¹¹⁰ U. o. 73. §.

¹¹¹ Paul i. m. 141. §.

¹¹² Kluge, Wortbild. Abr. 55. §., Jakob i. h. 173. l.

felel ennek: a) -ə *āixə* 'eichen', *henfə* 'hanfen', *laimitsə* 'leinander', *švainə* 'schweinen'; — b) -rn *ērtrn* (irdin), *koltrn* (gulden), *heltsrn* (hulzin) *samətrn* 'samten', stb.

51. §. Kfn. -eht, -oht; -ic (ófn. -ag, -ig).¹¹³

E három képző a nyj.-ban hangtanilag összeesett; megfelelőjük -ix.

a) Főnevekből való képzések valamivel bírót, valamivel ellátottat jelentenek. a) Tárgyi fogalmat jelölő főnevekből: *pērkiix* (bërgeht), *pukliix* 'bucklig', *trēkiix* 'dreckig', *krōsiix* 'grasig', *krintiix* 'grindig', *holpriix* 'holperig', *knupriix* 'knorpelig', *krotsiix* 'mißraten' (*krotsə* 'Stümmel des Apfels'), *krwuliix* 'kraushaarig', *matsriix* 'triefäugig', *rustiix* 'rostig', *štāviix* 'staubig'. β) Ritkábbak az élőlények neveiből képzettek: *pokōiix* (*pokō* < m. bagoly) bagolyszerű, *makliix* (*makl* 'Ferkel'), *phuliix* (*phul* 'Pudel'), *šuftiix*, *petsiix* 'frech'. — γ) Történést, állapotot jelölő főnevekből: *ō~štenix* 'anständig', *ā~feliix* 'einfältig', *karštiix* (késői kfn. garst 'übler Geruch'), *hartiix* (hurt 'Lanzenstoß'), 'schnell', *šviriix* (svēr 'Geschwür'), *kšpēsix* 'spaßig' (vö. 38. §.), *tsaidiix* 'zeitig'.

b) -ix képzős melléknévek igékből is képezhetők; ezek legtöbbször a part. praesensnek, mely a nyj.-ban teljesen hiányzik, felelnek meg: *hipriix* < *hiprn* 'hüpfen', *krēksiix* 'ächzend', *priix* 'brütend', *šlaviix* < *šlavrñ* 'schwätzen', *talkiix* 'ungeschickt anpackend' (*talkə* 'peinigen'), *vusliix* 'sich lebhaft bewegend' (~ Wiesel); (vö. Jakob összes idevonatkozó példáit. Teuth. III. 175. l.).

Az íge által kifejezett cselekvéshez való kedv, hajlam kifejezésére is ezzel a képzővel alkotunk melléknéveket. Az ilyenfajta (személytelen) igék -r suffixummal vannak ellátva és tartós, ismétlődő ingert, hajlamot jelentenek (desiderativa);¹¹⁴ *šlēfriix* 'schlāfrig' < *šlēfrñ* 'schlāfern', *khotsriix* 'zum Brechen gereizt', *krainriix* 'zum Weinen geneigt', *pokriix* (*pokə* futuere), *šaisriix*, *pruntsriix* v. *sāixriix* < *šaisrn*, *pruntsrn* és *sāixrn*; *tentsriix* < *tantsrn* 'zum Tanzen aufgelegt'.

c) Előfordulnak -ix képzővel továbbképzett melléknévek

¹¹³ Paul, DGr. V. 68—69. §., Jakob i. h. 173. kk.

¹¹⁴ Kluge i. m. 6. §. a., Wilmanns, DGr. II. 72. §. c., Jakob i. m. 178. l. Vö. 89. §. d.

és névmások is: *puntix* 'bunt', *elenix* 'elend', *hāklix* 'heikel', *lokrix* 'locker'; *vosferix* 'was für ein'.

d) Újabb eredetűek az adverbiumokból való képzések;¹¹⁵ *ferix* 'vorig', *ivrix* 'übrig'; *ruftsūsix*, *runrtsūsix*, *hĩ-* és *hērtsūsix* (de lehet *ruftsūs*, stb. is, ahol -s az adverbiumjel). Különösen elterjedt a *nēvix* 'neben' típus.¹¹⁶ Ilyenek: *hinix* és *hinə* 'hinten', *ōnix* 'ohne', *ēvix* 'oben, über', *unix* 'unten', *veix* 'wegen', *tsvīsix* 'zwischen'.

52. §. Kfn. *-leht*, *-loht*, *-lich*.¹¹⁷

A nyj.-ban ezek hangtanilag összeestek (> *lix*.) A *-lix* suffixummal képzett melléknevek száma csekély, maga a képzésmód már nem eleven. Példák: *prālix* 'bräunlich', *lexrlix*, *lerlix*, *laulix* (lâ, ragozva lâwer), *līdrlix* vagy *līdrix* 'liederlich', *nētlīx* (nætlich) 'heikel, überempfindend', *arntliχ* 'ordentlich', *rētlich* 'rötlich', stb.

53. §. Kfn. *-isch* (ófn. *-isc*).¹¹⁸

Kfn. *-isch* a nyj.-ban változatlanul megmaradt. Sokszor rosszalást, gáncsolást kifejező melléktelme van. Példák: *arkvēniš* 'argwöhnisch', *khintiš*, *hamtikiš* 'hämisch', *raplkhepiš* 'launenhaft', *tamis* (toum, 'Dunst') 'schwindelig'. — Népnevekből való képzések: *švēviš*, *uŋriš*, *terkiš*, *šlavakiš*, stb. — Helynevekből¹¹⁹ előbb a lakosok nevét származtatják és csak ebből a tkp.-i melléknevet, tehát *kikr-iš* 'Kétyer-isch', *hitxisr* 'Högyészér', *hitxisriš*, stb.

54. §. Kfn. *-bære*, *-haft*, *-sam*, *-vach*.¹²⁰

Ezek a képzők nem játszanak nagy szerepet a nyelvjárásban. A velük képzett melléknevek nagy része az irodalmi nyelvből került át.

a) *-pār*: *prauxpār* (a legtöbb ilyen szót körülírják a *khenə*

¹¹⁵ Paul, DGr. IV. 97. §., V. 68. §., Jakob i. m. 177. l.

¹¹⁶ A problémákra vonatkozólag vö. Jakob, u. o.

¹¹⁷ Kluge i. m. 58—59. §., Jakob i. m. 177. l.

¹¹⁸ Kluge i. m. 56. §., Jakob i. m. 180. l.

¹¹⁹ Jakob megemlíti a *kheltš* „Kölsch“ 'kölnisches Zeug' melléknevet. Ez nálunk is megvan, de teljesen elhomályosult, annyira, hogy ígét is képeztek belőle „kalt machen, kalten“ jelentéssel. Pl. *tes sax kheltštš* 'dies Zeug macht kalt.'

¹²⁰ Paul i. m. 72—74. §., Kluge i. m. 60—62. §., Jakob i. m. 180.

‚können‘ segédigével *es isə prauxə* ‚es ist zu brauchen‘), *tarḱpār*, *farixtpār*, *šrēkpār*, (másként: *fērixtrliḱ*, *šrēkliḱ*).

b) *-haft*. Ehhez mindig *-iḱ* képző járul. (Már a XIV. században is előfordul a *-haftic*. Kluge, Wortb. 61. §.). Pl. *ēkl-haftiḱ*, *ēslhaftiḱ* ‚eselhaft‘, *fēlrhaftiḱ*, *hertsaftiḱ* (így!) ‚herzhajt‘, *lēphaftiḱ* (v. *lēviḱ*), *manhaftiḱ*.

c) *-sam* is csak gyengén van képviselve ezekben: *farixtsam* ‚furchtsam‘, *folksam*, *laṛsam*, *rōtsam* (rātsam), *špārsam*.

d) *-fax*. Csak egy szóban található: *ā~fax* ‚einfach‘.

55. §. Önállósult határozószók.

Egyik-másik adverbium előfordul melléknévként is. A Jakobtól közölt példakon kívül¹²¹ csak egyet találtam nálunk: *n ęxtrānə lęfl* ‚ein eigener Löffel‘.

56. §. Összetételek, népies fokozások.

A melléknévképzésnek ez az érdekes módja is megtalálható, még pedig nagy számmal, a nyj.-ban. Példák: *praiwāiḱ*, *putrvāiḱ* *lēđrvāiḱ* ‚breiweich, butterweich, lederweich‘, *klidiḱhās*, *glühendheiß‘*, *kotsjemrliḱ*, *kotrpermlḱ* ‚gotsjämmerlich, gott-erbärmlich‘, *raplter* ‚rappeldürr‘, *štā~harth* ‚steinhart‘, *štękęštaif* ‚stocksteif‘, *khivārm miliḱ* ‚frisch gemelte Milch‘, *sāiḱvārm* ‚seichwarm‘, *kvidękēl*, *koltękēl* ‚quittengelb, goldgelb‘, *ritsęrōth*, *ritsęratsęrōth* tulipiros, *šnēšlusęvāis* ‚schneesgeschlossenweiß‘, *khęslkhōlęšvarts* ‚kesselkohlen-schwarts‘, *faięrōth* ‚feuerrot‘, *mais-tōth* ‚maustot‘.

Jegyzet. A *lā~* ‚allein‘ adv.-nak népies fokozása: *motr-kotsēliḱlā~* ‚mutter-gottselig-allein‘.

V. A határozószó képzése.¹²²

57. §. a) A melléknévből képzett határozószó a kfn.-ben *-e*-re végződik. Ez az *-e* a nyj.-ban lekopott, úgy hogy az adv. teljesen azonos a ragtalan melléknévvel: *sanfth* (sanfte), *špęth* (späte). A határozószó középfoka a nyj.-ban azonos a melléknév középfokával: *hertr* (harter), *hęxr* (höher), *lęnr* (langer). A felsőfoka a kfn.-ben *-est* végződést kap (szintén umlaut nélkül), a nyj.-ban *om* praep. + a melléknév felsőfoka képezi

¹²¹ Jakob i. m. 172. l.

¹²² Kluge i. m. 64—70. §.

az adv. superlativusát: *om nēstə* (náhest), *om šentstə* (schonest), *om vēnixstə* (minst).

b) Genitivusi -s raggal ellátott adverbiumok: *alts* (alles; vö. 2. §.), *frkēvəs* (vergēbenes), *iurhāps* (< überhoubtes),¹²³ *līrks*, *rēxts*, *fertls*, *vērtōks* 'werktags'. Előfordulnak -iχ képzővel továbbképzett alakok: *hi~tsusiχ* (vö. 51. §. d.).

c) Gyakran találkozunk kicsinyítő képzővel ellátott adverbiummal: *šēχə*, *krōsχə* (vö. 41. §.); az ú. n. „Spieladverbium” sem ritka: *saltōtχəs špilə*, *saihaltrχəs špilə*,¹²⁴ stb.

d) A kfn. „kriuzwis” típus alig található a nyj.-ban. Ilyenek *kraitvəis*, *šritvəis*, *klā~vəis*.

VI. A névmás.

58. §. A névmásokat H. Paul után¹²⁵ három csoportba osztjuk: a) genus nélküli névmások csoportja (az 1. és 2. személyű pron. pers. és a pron. refl.), b) az ú. n. „geschlechtige Pronomina” és c) a főnévi és melléknévi eredetű névmások csoportja.

1. A genus nélküli névmás. (Ungeschlechtiges Pronomen.)

59. §. (A következő paradigmákban a kfn. alak mellett áll a nyelvjárási. A hangsúlytalan alak zárójelben van.)

	1. személy	2. személy	refl.
Sing. nom. (ich)	<i>iχ</i>	(du, dū) <i>tū (tə)</i>	
gen. (mīn)	<i>māi(n) (mā)</i>	(dīn) <i>tāi(n) (tā)</i>	(sīn) <i>sāi(n) (sā)</i>
dat. (mir)	<i>mīr (mr)</i>	(dīr) <i>tīr (tr)</i>	
acc. (mich)	<i>mīχ</i>	(dich) <i>tīχ</i>	(sich) <i>sīχ</i>
Plur. nom. (wir)	<i>mēr (mr)</i>	(ir) <i>ēr (tr, r)</i>	
gen. (unser)	<i>untsr</i>	(iuwer) <i>aiər</i>	
dat. (uns)	<i>unts</i>	(iu) <i>aiχ</i>	
acc. (unsich, uns)	<i>unts</i>	(iuch) <i>aiχ</i>	(sich) <i>sīχ</i>

¹²³ Lessiak i. m. 122. §. a.

¹²⁴ Theisz, Nyelvtud. III. 43. l.

¹²⁵ Paul, DGr. II. 126. §. kk.

A nyj. alakjai tehát hangtörvényileg megfelelnek a kfn.-nek, kivéve *a)* a 2. személy sing. nom.-t, melyben a kfn. *du* maradt meg szabályos nyúlással és *b)* a plur. dat.-t és acc.-t, mely kiegyenlítődött. Kfn. *wir* a nyj.-ban *mēr*. Ez a *w > m* változás enklitikus alakokból magyarázandó.¹²⁶

Udvarias megszólításnál a 2. személy plur.-a használatos *ēr, r, tr*; pl. *ēr seltəs maxə* 'ihr sollt (sie sollen) dies machen'; hangsúlytalan helyzetben *vū kētr hi~* 'wo geht ihr (gehen sie) hin'? Mivel ilyen esetben az *r* mindig az ige plur. 2. személyének *t*-jéhez járul, ezért ezt a *tr* kapcsolatot már önálló névmásnak érzik, úgy hogy olyan esetekben is használják, ahol ez nem jogos: *vantrmrš sō tēth* 'wenn ihr mir es sagen würdet' (tätet)! *eptrš hēr kēpth* 'ob ihr es hergebt'!

2. Az ú. n. „geschlechtiges Pronomen“.

60. §. A 3. személyű személynév más.¹²⁷

	Masc.	Neutr.	Fem.
Sg. nom.	(ēr) <i>ēr (r)</i>	(ē3) <i>əs (s)</i>	(si, si, sie, siu) <i>sī (sə)</i>
gen.	(ēs) <i>sāi</i>	(ēs) <i>sāi</i>	(ir[e]) <i>ērə (rə r)</i>
dat.	(ime) <i>ēm (m)</i>	(im[e]) <i>ēm (m)</i>	(ir[e]) <i>ērə (rə r)</i>
acc.	(in) <i>ēn (n)</i>	(ē3) <i>əs (s)</i>	(sie, si, si, siu) <i>sī (sə)</i>
Plur. nom. acc. mind a három nemből			(si, si, sie, siu) <i>sī (sə)</i>
gen.	"	"	(ir[e]) <i>ērə</i>
dat.	"	"	(in) <i>ēnə (nə)</i>

A kfn.-től való eltérések: *a)* a sg. gen.-ban a kfn. *ēs* helyett a pron. refl. (sin) *sāi(n)* lett általánossá; *b)* a kfn. *siu* alak elveszett; *c)* a nőnemű sg. gen. dat. és a plur. gen. *ērə*, mely megfelel a középkor végén feltűnő *ihro* alaknak, mely valószínűleg az ófn. gen. plur.-ból (iro) származik.

61. §. A 3. szem. hímnemű személynév másnak él még egy alakja, mely azonban már csak idősebb emberek közt járja, a *hē*. Ez alnémet alak, de ismerik kn. területen is;¹²⁸ *hē* és *er*

¹²⁶ Lessiak, PBB. XXVII. 151. §.

¹²⁷ Paul i. m. 131–133. §.

¹²⁸ Paul, MhdGr. 147. §. 2., G. Rönnebeck, Studien zum dialektgeogr. Unterschied von *hē* und *er*. Teuth. II. 172. I. Eredményeit nyelvjárásunk helyének megállapításánál hasznunkra fordíthatjuk.

már a középkorban is egymás mellett élt, idővel a *hē* mindinkább háttérbe szorult, úgy hogy a Majnától délre ma már nem is ismerik.¹²⁹

62. §. A *tēr* (dēr) mutató névmás ragozása. (A hangsúlytalan alak, mely a határozott névelővel egyenlő, zárójelben áll).

	Masc.	Neutr.	Fem.
Sg. nom.	(dēr) <i>tēr</i> (tr, tə) (daʒ) <i>tes</i> (əs, s) (diu) <i>tī</i> (ti)		
gen.	(dēs) (tem <i>sāi</i>) (m <i>sāi</i>) (dēr[e]) (tērə <i>ērə</i>) (tr <i>ērə</i>)		
dat.	(dēm[e]) <i>tem</i> (m) (dēr[e]) <i>tērə</i> (tr)		
acc.	(dēn) <i>ten</i> (tr, tə) (daʒ) <i>tes</i> (əs, s) (die) <i>tī</i> (ti)		
Pl. nom.	(die) <i>tī</i> (ti) (diu) <i>tī</i> (ti) (die) <i>tī</i> (ti)		
gen.	(dēn[e]) (tenə <i>ērə</i>) (tr <i>ērə</i>)		
dat.	(dēn) <i>tenə</i> (tr)		
acc.	(die) <i>tī</i> (ti) (diu) <i>tī</i> (ti) (die) <i>tī</i> (ti)		

A fem. sg. gen. és dat. alakja *dēre* már a kfn.-ben ritka, a nyj.-ban azonban megmaradt. Néhány hangtörvényszerű változáson kívül (magánhangzó nyúlása, $\mathfrak{z} > s$ változás) található eltérések a kfn.-től: 1. az *-iu* és *-ie* végű alakok összeestek; 2. a plur. dat.-ban új alak keletkezett *tenə* (denen, Délny.-Németországban: *dene*);¹³⁰ 3. a gen. itt is csaknem teljesen elveszett, csak töredékei vannak meg egyes szólásokban, összetételekben: *testwēja* 'deswegen', továbbképezve: *tantwēja* 'deshalb' (derenwegen?); a nőnemű sg. gen. megvan ezekben a kapcsolatokban *əs is netr mi vērth* 'es ist nicht der Mühe wert'; felette érdekes a következő *iḡ hun netr tsaith* 'ich habe nicht der Zeit'¹³¹ (gen. partitívus), ellenben *iḡ hun khā~ tsaith* 'ich habe keine Zeit'.

63. §. Kfn. *dirre, diser, dise* (sg. nom. m.) névmás, amely *,der'* névmásnak *,se'* elemmel való egyesüléséből keletkezett, a nyj.-ban csak első részét tartotta meg. Összeesett tehát a *tēr*

¹²⁹ A tolnamegyei német falvak némelyikében (pl. Felsőnánán, Gyönkőn, Udvarin) még élő alak a *hē*; a legtöbb faluban egyáltalán nem ismerik.

¹³⁰ H. Paul i. m. II. 130. §.

¹³¹ Urbanek Sándor, A kfn. gen. c. munkájában (17. l.) több ilyen alakot közöl a Nibelung-énekből. (2., 145., 472., 475., 666. versszak). Paul, MhdGr. 253. §.

mutató névmással, melyet néha (erősítésnél) *tō* 'da' szócskával együtt használnak *tēr tō*, *tī tō*, *tes tō*.

64. §. Már a kfn.-ben vonatkozó névmássá is lett a 'dēr' bizonyos alárendelő mondat szerkezetekben. A nyj.-ban *vū* (wā) helyhatározószóval vagy *vōs* kérdőnévmással erősítve használják pronom. relativumként *tēr vū*, *tī vū*, *tēr vōs*, stb.

Jegyzet. 1. Kfn. *swēr*, *swaz* 'wer immer, welcher immer was immer' a nyj.-ban *okārvēr*, *okārvos*, *okārvēlr*, *okārvōs-ferā~n* (< magy. akárki, akármelyik).

2. Relat. értelme van a nyj.-ban a kfn.-ben összetételekben annyira elterjedt *sō* szónak; pl. *lāfth so šnēlth rkhenth* 'lauff, so schnell ihr könnt', *kraiš sofilstō vilsth* 'schreie, so viel du willst'.

65. §. Kfn. *wēr*, *wa3* kérdőnévmás a nyj.-ban *vēr* (nom. masc.) és *vōs* (nom. acc. neutr.); gen. (wēs) *vēm sāi*; dat. (wēm) *vēm*; acc. (wēn) *vēn*. A dat.-szal csak személy után lehet kérdezni. A fem. és a plurális már a kfn.-ben hiányzik.¹³²

Jegyzet. A kfn.-ben ez az összetétel: *etewēr*, *etewa3* határozatlan névmás; nyj.-i megfelelője *ēpās*.

3. Melléknévi és főnévi névmások.

(Pronominale Adjektiva und Substantiva.)

66. §. Névmási tövekből melléknévek is képeztek, melyek ugyanolyan ragozásúak, (néhány sajátást tekintetbe nem véve), mint a melléknévek általában.¹³³

A genus nélküli névmásból valók a birtoknévmások kfn. *mīn*, *dīn*, *sīn*, *unser*, *iuwer* és a kfn. „er“ pron. plur. gen.-ből: *ir*, melyet kn. területen a XIV. században kezdtek ragozni.

A 3. szem. birtoknévmás ragozása a nyj.-ban:¹³⁴

	Masc.	Neutr.	Fem.
Sg. nom.	<i>sāi(n) (sā)</i>	<i>sāi (sā)</i>	<i>sāi (sā)</i>
gen.	<i>(sāim sāi)</i>		<i>(sāinr ēra)</i>
dat.	<i>sāim (sām)</i>		<i>sāinr (sānə)</i>
acc.	<i>sāin (sā)</i>	<i>sāi (sā)</i>	<i>sāi (sā)</i>

¹³² Paul, MhdGr. 149. §.

¹³³ Paul, DGr. II. 136. §. kk., MhdGr. 151. §.

¹³⁴ A hangsúlytalan alakok zárójelben vannak.

	Masc.	Neutr.	Fem.
Sg. nom.	<i>ērn</i>	<i>ērə</i>	<i>ērə</i>
gen.	<i>(ērm sāi)</i>		<i>(ērə ērə)</i>
dat.	<i>ērm</i>		<i>ērə</i>
acc.	<i>ērn</i>	<i>erə</i>	<i>ērə</i>
Plur. nom. acc.	<i>sāi (sā) ērə</i>		
gen.	<i>(sāinə ērə, ērə ērə)</i>		
dat.	<i>sāinə, ērə</i>		

A sing. nom.-ban, miként a kfn.-ben is, jelzői használatban a ragtalan alak (unflektierte Form) járja. A ragozott alak: kfn. *mīner*, *mīniu*, *mīne*; önálló használatra korlátozódott; a nyj.-ban a masc. és fem. elvesztette végzetét, csak a seml. alak tartotta meg: *maints*. Mint állítmányi kiegészítő a ragozatlan alak áll szóvégi *n* nélkül.¹³⁵

A gen. nagyon ritkán fordul elő és akkor is körülírják; pl. *ərparm tiḡ iṽr miḡ* 'erbarme dich über mich'. A plur. gen. csak ebben a szólásban fordul elő *kē tanr vēkh* 'gehe deiner Wege'!

67. §. Névmasi tövekből valók még: 1. kfn. *welch*, nyj. *velr*, *veli*, *vel* (a *-ch* már a kfn.-ben is hiányozhat).¹³⁶ 2. Kfn. *solch* hiányzik; ebben a jelentésben használatos *sō ā~n*, *sō ā~*, *sō ā~*. 3. Kfn. *wēder* megmaradt a *jēdr* névmásban (< *iewēder*). Mivel az *-r* a szótőhöz tartozik, megmaradt a nyj.-ban mindhárom nem sg. nom.-ban; kfn. *iederman* megfelelője *ə jēdrš*.

Más melléknévi ragozású szókat is sorolnak a névmások közé. Így kfn. *ein*, nyj. *ā~n*, *ā~*, *ā~* (vö. a számnevet); kfn. *kein*, nyj. *khā~n*, *khā~*, *khā~*. Főnévi használatban a seml. nom. és acc. *ā~nts*, *khā~nts*. A kfn. *sēlp*, *sēlber* névmásnak megfelel *sēlurth*, mely a refl. erősítésére, nyomósítására szolgál: *sīḡ sēlurth*; 'derselbe' helyett használja a nyj. *tērnēmliḡ*, *tinēmliḡ*, *tesnēmliḡ*. Kfn. *jener* megfelelője *sēlr*, *sēli*, *sēl*, mely úgy ragoztatik, mint a *tēr*, kivéve a sg. acc.-t, mely olyan mint a nom. Újabb eredetűek kfn. *manec*, nyj. *mantḡr*, *mantḡ*, *mantḡ* (főnévi használatban *ə mantḡs*); kfn. *eteliḡ*, nyj. *etliḡ*; ófn. *einig*, nyj. *āniḡə* (plur.).

¹³⁵ Az *n* a nom.-ba az acc.-ból került.

¹³⁶ Weinhold-Ehrismann, 25. §.

Főnévi eredetű a kfn. *man*, nyj. *mr*; összetételben kfn. *ieman*, *nieman*, nyj. *jēmanth*, *nīmanth*.

VII. A számnév.

68. §. a) A tőszámnevek közül csak az *ānts*-nak (kfn. *ein*, ragozva *einer*, *einiu*, *eine*) van ragozott alakja, még pedig 1. főnévi használatban:

	Masc.	Neutr.	Fem.
Sg. nom. és acc.	<i>ā~n</i>	<i>ā~</i>	<i>ā~</i>
gen.	(<i>ā~m sāi</i>)		(<i>ā~nr ērə</i>)
dat.	<i>ā~m</i>		<i>ā~nr</i>

2. Jelzői használatban:

	Masc.	Neutr.	Fem.
Sg. nom. acc.	<i>n</i>	<i>ə</i>	<i>ə</i>
gen.	(<i>mə sāi</i>)		(<i>nrə ērə</i>)
dat.	<i>mə</i>		<i>nrə</i>

Kfn. *zwêne*, *zwô*, *zwei* számnévnek megfelel *tsvê*, *tsvū*, *tsvū*. Kfn. *dri*, *drie* (m. f.) *driu* (n.) megfelelője *trai*, amelyben tehát a kfn. masc. és fem. maradt meg. A többi tőszámnév 4 *fir*, 5 *finəf*, 6 *seks*, 7 *sivə*, 8 *oxth*, 9 *nāi*, 10 *tsē~*, 11 *eləf*, 12 *tsveləf*, 15 *fuftsē~*,¹³⁷ 20 *tsvantsix*, 21 *ā~nuntsvantsix*, 30 *traisix*, 40 *fertsix*, 100 *hunərth*, 1000 *tausix*; *hunərth* és *tausix* (hundert, tûsent) eredetileg főnevek.¹³⁸ A nyj.-ban előfordulhatnak főnévi használatban, de mindig plur. nom.-ban állanak; pl. *ti tausixə und tausixə ti frkəvəs štervə mustə* 'die Tausende und Tausende, die vergebens sterben mußten'.

Jegyzet. A katolikusoknál a számnévek 5-től 19-ig *-i*-re végződnek: *finfi*, *seksi*, *sivəni*, stb. Ez régiebb *iu*, mely a bajorban és alemanban is *i* lett.¹³⁹

b) Sorszámnevek. Kfn. *ērste*, nyj. *ērsth*; 2-től 20-ig a sorszámneveket a nyj.-ban épen úgy mint a kfn.-ben *-t* ill. *-te* suffixummal a tőszámnevekből képezik. A tőhangzó a nyj.-ban mindig rövid, kivéve *tsēth* (zehente). 20-tól kezdve *-sth* (-este)

¹³⁷ Schäfer i. m. 65. §.

¹³⁸ Paul, MhdGr. 152. §.

¹³⁹ Weinhold, Bayr. Gr. 260., Nagl, PBB. 18. k. 265. lap.

képzővel képezik a sorszámneveket. Megjegyzendő, hogy mindig névelővel állanak.

c) Az ismétlődést kifejező szorzószámneveket úgy képezik, hogy a tőszámnevekhez *-möl* (mâl) szócskát tesznek: *āmöl*, *tsvāmöl*, *hunərtmöl*, stb.

VIII. Az íge.

Activum és passivum.

69. §. Önálló alakja már a kfn.-ben is csak az activumnak volt; a passivum már akkor is körülírással képeztetett. A nyj.-ban természetesen gyakoribb az activum, melyet általában akkor használnak, ha a cselekvő alany a beszélő előtt ismeretes. Passivum csak akkor áll be, ha a cselekvő alany mellékes vagy egyáltalán ismeretlen; pl. *in kikh vērn ti hun ō~kəpunə* 'in Kéty werden die Hunde angebunden', *tr pū is kšlō varn* 'der Bube ist geschlagen worden'. Ilyen esetekben is szívesebben használják az activumot, mikor is a cselekvő ismeretlen alanyt *sī* (sie)-vel írják körül *in kikh pinəsə ti hun ō~* 'in Kéty binden sie die Hunde an'.

Igeidők.¹⁴⁰

70. §. Az igének a nyj.-ban, miként a kfn.-ben is, csak két egyszerű ideje van: 1. praesens, mely egyszersmind fut. is lehet; 2. praeteritum, melyet a nyj. csak részben őrzött meg. A jövő idő pontosabb jelölésére, valamint a múlt különböző fokozatainak megkülönböztetésére a nyj. ill. a kfn. körülírásokat használ.

71. §. *Múlt idő.* Az egyszerű múlt a nyj.-ban csaknem kivétel nélkül perf.-mal fejezik ki *ix hun kəmānth* 'ich habe gemeint', *krōth fārth isr fartkarə* 'gerade zuvor ist er fortgegangen'.

1. A praet. ind.-nak már csak nyomait találjuk meg. Ezek:

a) Erős praeterituma csak a *sāi* (wesen, sin) igének van: *ix vār*, *vārsth*, *vār*, stb.

¹⁴⁰ Paul, MhdGr. 277. §. kk., Behägel i. m. 308. §.

b) Gyenge praet.-uk van a következőknek: *sō* (sagen), *hun* (hân), *khenə* (kunnen), *misə* (müezen), *selə* (soln, suln), *volə*, *velə* (wellen). Ragozásuk: *iχ sāth*, *sāsth*, *sāth*; pl. 1. *sādə*, stb. *iχ hath*, *hasth*, *hath*; plur. 1. *hadə*, stb. *iχ khonth*; *iχ musth*; *iχ solth*; *iχ volth*. (Ezekről később lesz szó).

Élénk elbeszélésben gyakran praes. áll be: *to kē iχ haith in tr naikas un siχ to khimtrmr kə'āfə* 'da gehe ich heute in der Neugasse und siehe, da kommt er mir gelaufen'.

2. A conj. praet. a kfn. is irreálisnak gondolt történés kifejezésére szolgált, de eredeti (praeteritális) jelentését még nem veszítette el.¹⁴¹ A nyj.-ban megmaradt¹⁴² a praeteritopraesentiáknál, az ered. -mi végű igéknél (kivéve *štē stān*, *stēn*) és a *prauxə* (brûchen), *preŋə* (bringen), *kevə* (gēben), *kšē* (geschēhen), *hun* (hân), *khomə* (komen), *kri* (kriegen) igéknél: *iχ praixth*, *preŋkth*, *kēpth*, *kšēxth*, *həth*, *khēmth*, *krēxth*. A többi ige conj. praeteritumát körülírással fejezik ki, még pedig a *tū(n)*, *tō~* (tuon) ige conj. praet. + a ragozandó ige inf.-a; pl. *iχ tēth šlōfə* 'ich tät schlafen'. A conj. praet.-nak a nyj.-ban mindig (a kfn.-ben legtöbbször) praes. jelentése van.

72. §. *Jelen idő*. A jelen időt mindig praes. alakkal fejezik ki. Sejtést, gyanítást néha körülírással *əs vərth šun vōr sāi* 'es wird schon wahr sein'; *tū vəršts šun hun* 'du wirst es schon haben'. Annymra elterjedt a nyj.-ban a körülírt alakok használata, hogy már a praes. ind.-t is körülírják. A körülírás a *tū(n)* ige + a ragozandó ige inf.-ával történik: *iχ tūn hakə*. A *tū(n)* elmaradása esetén az ind. praes. 1. szem. legtöbbször maga az inf. *iχ hakə*, *iχ sāi*, *iχ vərŋ* 'ich hacke, ich bin, ich werde'.

Az ind. praes. ragozása a kfn.-ben és a nyj.-ban:

	Kfn.	Nyj.	Kfn.	Nyj.
Sg. 1.	gibe	<i>kəph</i> (<i>kəvə</i>)	lege	<i>lēkh</i> (<i>lējə</i>)
2.	gibes(t)	<i>kipsth</i>	leges(t)	<i>lēksth</i>
3.	gibet	<i>kipth</i>	leget	<i>lēkth</i>
Pl. 1.	gēben	<i>kəvə</i>	legen	<i>lējə</i>
2.	gēbet	<i>kəpth</i>	leget	<i>lēkth</i>
3.	gēbent	<i>kəvə</i>	legent	<i>lējə</i>

¹⁴¹ Paul i. m. 279. §.

¹⁴² Vö. Lindenschmidt i. m. 32. §.

2. A conj. praes. az ind.-tól eltérő alakjában csak egyes szólásokban maradt meg:¹⁴³ *phith koth* 'behüte Gott', *helf koth*, *fršvai koth* pl. *ēr mā~nth fršvai koth vos ēr vēr* 'er meint weiß (verschweige?) Gott was er wäre', *frkēlts koth* 'vergelte es Gott', *koth losn rū* 'Gott lasse ihn ruhen'.

3. Az imperativusból megvan még a kfn.-ben a 2. személy sing. és plur. és az 1. személy plur. Ez utóbbi már akkor összetett hangtanilag a conj. megfelelő alakjával és ezzel együtt elveszett a nyj.-ban. A 2. személy sing. és plur., mely nálunk is megvan, megfelel a kfn. alakoknak: kfn. *gib*, *gēbet*, nyj. *kēph*, *kēpth*.

73. §. *Jövő idő.* A kfn.-ben kifejezték a futurumot¹⁴⁴ a) körülírással (ich sol + inf.), b) helyette praesentst használtak. A nyj.-ban a fut.-t a praes. fejezi ki + valamilyen időhatározói adverbium. (Pl. *nōth* kfn. danne, denne; *marjə* morgen, *nōxhēr* nächhēr). A fut.-t kifejezheti *velə* (wellen) vagy *vēr*n (wērden) + inf. körülírás is *ix vil tox ā əmōl hí~kē~* 'ich will doch auch einmal hingehn'; *ix vērtr vaisə* 'ich werde dir weissen' (a fenyegetés kifejezése). A fut.-nak sokszor modális jelentése van¹⁴⁵ *ix vēr sīnə* 'ich werde singen'.

I g e m ó d o k.

74. §. A kfn. igemódok: ind. és conj. (optativus) a praes.-ben és praet.-ban, azonkívül imperativus a praesensben.

Az ind. praes.-ről megjegyzendő, hogy az indirekt beszéd jelölésére is szolgál: *ēr sēth ēr šraipth* 'er sagt, er schreibe' vagy 'werde schreiben', *ēr sāth er mō neth* 'er sagte, er möge nicht'. Pótolja továbbá a conj. praes.-t is: *tū mā~nsth kārə ix sū(n) so tum* 'du meinst wohl (gar), ich sei so dumm'.

Conj. főleg irreális vagy kondicionális jelentéssel bíró mondatokban áll: *vērsth net so kšpruə, noth hēdix tix neth hí~kəvarə* 'wärest du nicht so gesprungen, dann hätte ich dich nicht hingeworfen'.

¹⁴³ Lindenschmidt i. m. 28. §.

¹⁴⁴ Paul, Mhd Gr. 278. §.

¹⁴⁵ Lindenschmidt i. m. 36. §. A körülírt igealakokra vonatkozólag vö. u. o. 34.—37. §.

Az ige névszói alakjai.

75. §. 1. Az infinitivus a kfn.-ben *-en-re* végződik, mely kn. területen, nevezetesen a thüringiai és keleti frank nyelvjárásban, sőt néha a fn.-ben is lekopott.¹⁴⁶ A nyj.-ban szokásos végződése *-ə*; pl. *laxə, lēvə, khomə, plaivə*. Kfn. *-n* csak *-r* után maradt meg¹⁴⁷ *hērn, fārn, vēr̃n, šēr̃n*.

2. A part. praes. a nyj.-ban elveszett; csak egy kifejezésben található: *frīsmelknth khū* 'frischmelkende Kuh'.¹⁴⁸ (Vö. még 51. §.)

Mégvan a part. praes. egy továbbképzett alakja is: *khoxlīn*; pl. *khoxlīn vasr* 'kochendes Wasser'. Ez kétségtelenül igei alak, amilyenek kn. nyelvjárásokban még ma is előfordulnak. Az őfn. part. végződése *-anti*, mely bizonyára *-enti, -inti, -inde* fokozatokon keresztül *-inge, -ing* (nyj.-ban *-iŋ*) lett. Ilyen alakokat közül Hentrich¹⁴⁹ Thüringiából (pl. *genink, sitsenink* 'gehend, sitzend', — ahol az *n* az inf. *n*-je). A nyj. *khoxlīn* is ilyen alak, mely valószínűleg **khoxniŋ*-ből dissim. útján keletkezett.

3. A part. perf. az erős igéknél *-ə* (*r* után *-n*)-re (a kfn.-ben *-en*), a gyenge igéknél *-th-re* (kfn. *-(e)t*) végződik. A *ge-*praefix. a nyelvjárásban *kə-, f, h, s, š* előtt *k-* lesz;¹⁵⁰ pl. *kəphifə, kərōðə* (*rōðə rāten*), *kfārn, khāyə* (*hāyə houwen*),¹⁵¹ *kštōxə, ksūth* (*sō sāgen*). A praefixum teljesen elveszett a következőknél: *khomə, varn* 'geworden', *prōxth* (lehet *kəprōxth* és *kəproŋə* is). (Ezeknek már a kfn.-ben sem volt praef.). Továbbá *khāth* (*khāthə koufen*), *kaŋə* (*kē gēn*), *krīth* (*kri kriegēn, krigen*), *kəvə* (*kəvə gēben*).

Ablaut-sorok.

I.

76. §. Kfn.	i,	ei(ê),	i,	i;
a nyj.-ban	ai	—	—	i (ī). ¹⁵²

¹⁴⁶ Paul. MhdGr. 155. §. 8.

¹⁴⁷ Schäfer i. m. 65. §.

¹⁴⁸ Behagel i. m. 312. §.

¹⁴⁹ ZfhdmA. 1905. évf. 372 l.

¹⁵⁰ Schäfer i. m. 60. §.

¹⁵¹ U. o. 77. §. 2.

¹⁵² Schäfer i. m. 70. §.

Ide tartoznak: *paia* (bízen) *kəpisa*, *plaiə* (belíben) *kəplivə*, *kraifə* (grífen) *kəkrifə*, *kraišə* (krischen) *kəkrišə*, *laidə* (liden) *kəlidə*, *phaifə* (phífen pfífen) *kaphifə*, *raivə* (ríben) *kərivə*, *raidə* (riten) *kəridə*, *raisə* (rízen) *kərisə*, *šaisə* (schízen) *kəšisə*, *šlaiə* (slichén) *kəšliə*, *šlaifə* (šlifén) *kəšlifə*, *šlaisə* (sližen) *kəšlisə*, *šmaisə* (smízen) *kəšmisə*, *šnaidə* (sníden) *kəšnidə*, *šraivə* (schribén) *kəšrivə*, *šraidə* (schritén) *kəšridə*, *štraixə* (stríchen) *kəštriə*, *štraidə* (strítén) *kəštridə*, *štaia* (stígen) *kəšti*, *švaia* (swígen) *kəšvi*, *traivə* (tribén) *kətrivə*, *vaiə* (wíchen) *kəviə*.

Az eredetileg gyenge igék közül ide tartoznak: *klaixə* „gleichen“ *kəkliə*, *vaisə* „weisen“ *kəvisə*.

A gyenge ragozásba mentek át a következő ered. erős igék:¹⁵³ *krainə* (grínen), *šainə* (schínen), *saiə* (síhen), *šnaiə* (sníen, ófn. sniwan), *plāixə* (blíchen), *raiə* (ríden „drehen“).

Az irodalmi nyelvből való *khējlšaiə* „kegelscheiben“ (schi-ben „rollen“).

II.

77. §. Kfn.	iu, ie,	ou (ô),	u,	o;
a nyj.-ban	i	—	—	o (ō).

Ide tartoznak: *pīə* (biegen) *kəpōə*, *frpīə* (bieten) *frpōə*, *flī* (vliegen) *kflōə*, *flisə* (vliezen) *kflōsə*, *frīrn* (vriesen) *kfrōrn* (gevrorn), *kənīsə* (niezen) *kənosə*, *kīsə* (giezen) *kəkosə*, *kriə* (krieche) *kəkroxə*, *li* (liegen) *kəlōə*, *riə* (rieche) *kəroxə*, *saufə* (sûfen) *ksofə*, *šisə* (schiezen) *kšosə*, *šlisə* (sliezen) *kšlosə*, *sīdə* (sieden) *kšōdə*, *pətri* (triegen) *pətrōə*, *frtrīsə* (verdriezen) *frtrosə*, *frlīrn* (verliesen) *frlōrn*, *tsi* (ziehen) *kətsōə*. Az V. sorból ide lépett át *vī* (wēgen) *kəvōə*.

Gyengék lettek a következők: *khaū* (kiuwen), *raiə* (riuwen); *nīstə* (niesen), *šūvə* (schieben); (e két utóbbi ige inf.-ba a -t-ill. -u- a part. analógiájára került); *štīvnr* (stieben).

III.

78. §. a)	Kfn. nas. + cons. előtt	i,	a,	u,	u;
	a nyj.-ban	i	—	—	u.

¹⁵³ Lindenschmidt ide sorolja a *lēnə* „leihen“ igét is; ennek a kfn. megfelelője nem „líhen“, hanem „lêhenen“, tehát nem tartozik ide.

Ebbe az osztályba tartoznak: *pinə* (binden) *kəpunə*, *pəkinə* (beginnen), *pəkunə*, *finə* (vinden) *kfunə*, *trivə* (dringen) *kətruvə*, *klivə* (klingen) *kəkluvə*, *kəlinə* (gelingen) *kəluvə*, *rinə* (ringen) *kəruvə*, *rinə* (rinnen) *kərunə*, *šinə* (schinden) *kšunə*, *sinə* (singen) *kšuvə*, *šlinə* (slingen) *kšluvə*, *šprinə* (springen) *kšpruvə*, *štivkə* (stinken) *kštuvkə*, *psinə* (sinnen) *psunə*, *špinə* (spinnen) *kšpunə*, *švinə* (swinden) *kšvunə*, *švivə* (swingen) *kšvivə*, *trivkə* (trinken) *kətruvkə*, *kvinə* (gewinnen) *kvunə*, *tsvivə* (twingen) *kətsvivə*, *vivkə* (winken) *kəvivkə*. Kfn. dämpfen megfelelője: *frtumpə*.

Ide lépett át az ered. gyenge *vintšə* (wünschen) *kəvuntšə*.

b) Kfn. liqu. + cons. előtt	ë (i),	a,	u,	o;
a nyj.-ban a) l + cons. előtt	ę	—	—	o,
β) r + cons. előtt	ę	—	—	a ¹⁵⁴

Ide tartoznak: a) *pəfələ* (bevélhen), *kələ*¹⁵⁵ (gélten) *kəkolə*, *həlfə* (helfen) *kholfə*, *məlkə* (mélken) *kəmolə*, *kvələ* (quellen) *kəkvələ*, *šələ* (schelten) *kšolə*, *švələ* (swellen) *kšvolə*.

Ebbe a csoportba léptek át: *švemə* (swimmen) *kšvomə*, *sitsə* (sitzen) *ksotsə* (V.).

β) *frtərvə* (verdärben) *frtarvə*, *štərvə* (stärben) *kštərvə*, *vərvə* (wörden) *varvə*,¹⁵⁶ *vərfə* (wërren) *kəvarfə*. Atlépett a IV. sorból *šərn* (schärn) *kšärn*.

A következő, eredetileg a III. sorba tartozó igék a gyenge ragozásba mentek át: *pələ* (bëllen), *fəxtə* és *fłəxtə* (vëhten, vlëhten),¹⁵⁷ *šərn* (schërren), *šmertsə* (smërzen), *frvərn* (wërren).¹⁵⁸

IV.

79. §. Kfn.	ë (i),	a,	â,	o;
a nyj.-ban	ę (ē),	—	—	o (ō).

¹⁵⁴ Schäfer i. m. 41. §. 3.

¹⁵⁵ U. o. 69. §.

¹⁵⁶ *məlkə*, *šələ* és *vərvə* a praes. minden személyében megtartják az -ę-t; tehát: *ix vėrn, tū vėrsth, ęv vėrth*, stb.

¹⁵⁷ Paul i. m. 161. §.

¹⁵⁸ Az egyszerű kfn. wërren alaknak nincsen megfelelője. A hulladék szalma neve *kvər štrō* tkp. 'gewirrtes Stroh', amelyben a kfn. „wërren” ígét kereshetjük.

Ide tartoznak: *prexə* (brächen) *kəproxə*, *fršrəkə* (schräcken) *fršrokə*, *štəxə* (stächen) *kštəxə*, *fršprexə* (sprächen) *fršproxə*, *štēlə* (stēln) *kštōlə*, *trēfə* (trēffen) *kətrofə*. Ide tartozik továbbá *khomə* (komen) *khomə* (praes. sg. 1. *khomə*, 2. *khimsth*, 3. *khimth*; pl. 1., 3. *khomə*, 2. *khomth*; tehát ugyanolyan ragozású, mint sok kn. nyj.-ban);¹⁵⁹ *nomə* (nēmen) *kənomə* (az inf.-ba a part.-ból hatolt az o). Kfn. bērn igéből csak a part. maradt meg: *kəpōrn*; zēmen-ből csak a praes. sg. 3. személy ebben a szólásban *tes tsīmth sīx neth*, dies ziemt sich nicht'.

V.

80. §. Kfn.	ě,	a,	â,	ë
a nyj.-ban	e, ē	—	—	e, ē ¹⁶⁰

Ide tartoznak: *ēsə* (ěssen), *kēsə* (gěssen), *frēsə* (vrěssen) *kfrēsə*, *frkēsə* (vergěssen) *frkēsə*, *kēvə* (gēben) *kēvə*, *knēdə* (knēten) *kəknēdə*, *laiə* (lin, ligen) *kəlēiə*, *lēšə* (lěsen) *kəlēsə*, *mēsə* (měssen) *kəməšə*, *kšē* (geschēhen) *kšē*, *sē* (sēhen) *ksē*, *trēdə* (trēten) *kətrēdə*, *vēvə* (wēben) *kəvēvə*.

Átlépett a IV. sorból: *trēsə* (dreschen) *kətrēsə*, *lēšə* (leschen) *kəlēšə* v. *kəlēsth*.

Gyenge ragozású lett: *pəvējə* (wēgen), *flēiə* (phlēgen), *kērn* (jēsen), *pītə* (bitten). A „grammatischer Wechsel” megmaradt: *sāi* (wēsen) *vār kəvēsth*.

VI.

81. §. Kfn.	a,	uo,	uo,	a;
a nyj.-ban	ā, ō,	—	—	ā, ō. ¹⁶¹

Ide tartoznak: *pakə* (backen) *kəpakə*, *fārn* (varn) *kfārn*, *krōvə* (graben) *kəkrōvə*, *(āi-, uf-)lōdə* (laden) *kəlōdə*, *mōlə* (maln) *kəmələ* és *kəməlth*, *šafə* (schaffen) *kšafə*, *šlō* (slahen) *kšlō* (geslagen), *vokšə* (wachsen) *kəvokšə*, *vēšə* (waschen) *kəvēšə*,¹⁶² kfn. waten helyett *pōdə kəpōdə*.

¹⁵⁹ Grimm, DWb. V. 1629. 1., Paul i. m. 161 §. 2.

¹⁶⁰ Schäfer i. m. 30. §.

¹⁶¹ Schäfer i. m. 23. §. 2., 3.

¹⁶² U. o. 23. §. 6.

A IV. sorba lépett át *hēvə* (heben) *khōvə*, *švērŋ* (swern) *kšvōrn*.

Gyenge lett *nōvə* (nagen), *šōvə* (schaben); *trō* (tragen).

VII.

82. §. Ebbe az osztályba az eredetileg reduplikáló igéket sorolom. A praes. tövokálisa¹⁶³ alapján több csoportba oszthatók.

1. A praes.-ben kfn. *ā* : *falə* (vallen), *halə* (halten), *saltsə* (salzen) gyakrabban *selt्सə* és gyenge; *faŋə* (vâhen).¹⁶⁴ A többiek gyengék lettek.

2. Kfn. *ā* : *plōsə* (blâsen), *prōđə* (brâten), *kərōđə* (râten), *šlōfə* (slâfen) és *losə* (lâzen).

3. Kfn. *ei* : *hāsə* (heißen), *šādə* (scheiden) *kšādə*.

5. Kfn. *ou*, *ô* : *hāyə* (houwen), *lāfə* (loufen), *štōsə* (stōzen) *šrōđə* (schrōten).

Kfn. hâhen igét kiszorította a transitiv *heŋkə* (henken), melynek két part. perf.-a van *khovkə* (gehangen) és *kheŋkth*.

A gyenge ragozásba mentek át a következők: *špālə* v. *špaltə* (spalten), *španə* (spannen), *tsāsə* (zeisen), *švāfə* (sweifen), *pauə* (bûwen).

Néhány szó a gyenge ígéről.

83. §. A gyenge igék három osztálya közötti különbség, mely az ófn.-ben és részben a kfn.-ben is megvolt, a nyj.-ban teljesen megszűnt. Az ú. n. „Rückumlaut”-nak is csak nyomai találhatók: *frvanth* ‚verwandt’ és *pəkhanth* ‚bekannt’. Más esetekben kiszorították a „Rückumlaut”-ot analógiás alakok *kəterkth*, *kəprenth*, *kənenth* ‚gedacht, gebrannt, genannt’; *preŋə* (bringen) part.-a *kəprōxth* (bräht).

A *hun*¹⁶⁵ (hân) segédige ragozása a praes.-ben: Sg. 1. *hun*, 2. *hosth*, 3. *hoth*; pl. 1., 3. *hun*, 2. *hoth* (a kath.-nál sg. 2. *hosth*, 3. *hoth*; pl. 2. *hoth*); part. *khath*. Ha „festhalten” jelentésű, akkor így ragozzák: Sg. 1. *hovə* v. *hoph*, 2. *hepstth*, 3. *hepth*; pl. 1.; 3. *hovə*, 2. *hopth*.

¹⁶³ A part. perf. töhangzója a nyj.-ban is olyan, mint a praes.-beli.

¹⁶⁴ Paul, DGr. II. 170. §. 1.

¹⁶⁵ Schäfer i. m. 25. §. 5.

Praeteritopraesentia.

84. §. 1. *visə* (wiʒʒen); praes. sg. 1. 3. *vās*, 2. *vāsth*; pl. 1. 3. *visə*, 2. *visth*; praet. conj. sg. 1. 2. 3. *visth* (weste); pl. 1. 3. *vistə*, 2. *visth*; part. *kəvisth* (gewist, gewest).

2. *kunə* (gunnen) rendszertint gyengén ragoztatik; part. perf. *kəkunə* (gegunnen), de lehet *kəkunth* (gegunnet) is.

3. *khenə* (kunnen); praes. sg. 1. 3. *khan*, 2. *khansth*; plur. 1. 3. *khenə*, 2. *khensth*; praet. *khonth* (kunde, konde); conj. praet. sg. 1. 3. *khensth* (künde), 2. *khensth*; plur. 1. 3. *khentə*, 2. *khensth*; part. *kəkhenth* (-kunnen, -kunnet).

4. *terfə* v. *terfə* (dürfen); sg. 1. 3. *terf*, 2. *terfsth*; pl. 1. 3. *terfə*, 2. *terfth*; conj. praet. sg. 1. 3. *terfth*, stb. mint a praes.; *kəterfth* (-dorft).

5. *selə* v. *solə* (soln, suln); sg. 1. 3. *sol*, 2. *solsth*; pl. 1. 3. *solə* v. *selə*, 2. *solth* v. *selth*; praet. sg. *solth* (solte); conj. praet. *selth* (sölte); part. perf. *kselth*.

6. *mēxə* (mügen); sg. 1. 3. *mō* (mac), 2. *mōsth*; pl. 1. 3. *mēiə*, 2. *mēxth* (vagy *mōth*); conj. praet. sg. 1. 3. *mēxth*, 2. *mēxsth*; pl. 1. 3. *mēxtə*, 2. *mēxth*; part. *kəməxth*.

7. *misə* (müezen); sg. 1. 3. *mus* (muoz), 2. *musth*; pl. 1. 3. *misə*, 2. *misth*; praet. *musth*; conj. praet. *misth*; part. *kəmisth*.

8. *tauyə* (tügen) gyengén ragoztatik.

A *velə* (wellen) ige.

85. §. Praes. sg. 1. 3. *vīl*, 2. *vīlsth*; pl. 1. 3. *velə*, 2. *velth*; praet. *volth* (wolte); conj. praet. *velth* (wölte); part. *kəvelth*.

Eredeti -mi-igék.

86. §. 1. *tū(n)* v. *tō~* (tuon); praes. sg. 1. *tū(n)*, 2. *tūsth*, 3. *tūth*; pl. 1. 3. *tūn*, 2. *tūth*; conj. praet. sg. 1. 3. *tēth* (tæte, tēte), 2. *tēsth*; pl. 1. 3. *tēdə*, 2. *tēth*; part. *kətō~* (getân, kfr. gedôn).

2. *kē(n)* (gân, gên); praes. sg. 1. *kē(n)*, 2. *kēsth*, 3. *kēth*; plur. 1. 3. *kēn*, 2. *kēth*; conj. praet. *kəŋkth*; part. *kaŋə* (gängen).

3. *štē(n)* (stân, stên); part. *kštənə* (gestanden); teljesen úgy ragozzák, mint a *kē(n)* igét, csupán a conj. praet. hiányzik a nyj.-ban.

4. *sāi(n)* (sin, wesen); praes. sg. 1. *sāi(n)*, 2. *pisth*, 3. *is* (kn területen is *is*);¹⁶⁶ pl. 1. 3. *sāi(n)*; 2. *saith*; praet. sg. 1. 3. *vār*, 2. *vārsth*; pl. 1. 3. *vārn*, 2. *vārth* (sg. was, pl. wāren); conj. praet. *vēr* (wære); part. *kəvēsth* (gewesen, gewēst).

IX. Származék-igék.¹⁶⁷

87. §. Kfn. -ezen; nyj. -sə, šə (-tšə).

A német nyelvjárásokban annyira elterjedt képzésmód nálunk is el van terjedve, bár nem annyira, mint a felsőnémet dialektusokban.¹⁶⁸

A legtöbb ide tartozó ige valami hangot, zörejt jelöl: *juksə* (jûchezen), *kluksə* 'glucken', *kautsə* 'bellen', *kręksə* (krochzen), *krõntsə* 'grunzen', *kvaksə* 'quacken', *kvatšə* (quatzen), *kaksə* (kachzen), *muksə* (mucken), *platsə* (blatzen), *šluksə* (sluckzen), *šliksə* 'das „Schnackerl“ haben', *šmatsə* (smatzen), *trętsə* 'stürzt rauschend herab' (vom Regen).

Mozgást jelölnek: *hipsə* (hupfen), *kniksə* 'knicken machen', *klitšə* (glitzen), *plumpsə* 'hinfallen', *premsə* (premzen; vö. 'Bremse'), *krapsə* 'erhaschen kratzen', *kiksə* 'stechen' (a gyermeknyelvben), *luntsə* (lunzen) 'leicht schlummern', *matšə* (mant-schen), *ritšə* (rützen) 'rutschen', *šneltšə* (snalzen 'sich rasch mit Geräusch bewegen') 'jemanden hinwerfen'.

Néhány ige más cselekvést jelöl: *pruntsə* (brunzen) 'har-nen', *plitsə* 'blickezen', *špaitšə* (spiuzen), *ērtsə*, *tütsə* (irzen, duzen).

88. §. Kfn. -eln (ófn. -alôn, -ilôn); nyj. -lə.

Az *l* elemmel képzett igék gyakori, ismétlődő, apródon-ként végbemenő vagy tartós cselekvést fejeznek ki, épen ezért gyakran kicsinyítést vagy rosszalást, gáncsolást kifejező mellék-értelmük van. Az *l* elem elsősorban igékből képez igéket, csak ritkán névszókából.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Paul, MhdGr. 178. §.

¹⁶⁷ A következőkben csak a jellemző suffixumokkal továbbképzett igéket tárgyalom. A fő- és melléknevekből valamint igékből jellemző mássalhangzók nélkül alkotott képzésekről különösebb megjegyezni valóm nincs.

¹⁶⁸ Kluge i. m. 4. §.; Paul i. m. V. 37. §. Wilmans i. m. II. 83. §.; kk.

¹⁶⁹ Kluge, Wortbild. Abr. 5. §. Paul, DGr. V. 84. §. Wilmanns, DGr. II. 75.—77. §. K. Jakob, ZfdMa. XVIII. (1923.) 1. kk.

a) Leggyakoribbak a mozgást jelentő igék: *partslə* (burzeln), *preklə* 'bröckeln', *hātflə* (hiufeln), *hōplə* és *hēplə* 'tragen' (vö. *hovə* 'halten'), *hiklə* (hickeln), *khauplə* 'stolpernd fallen', *kraplə* (krappelen), *krikslə* 'kritzeln' (vö. kritzen), *mišlə* (ófn. *miscelôn*) 'mischen beim Kartenspiel', *pamplə* 'nachlässig herabhängen', *riplə* 'wiederholt reiben', *rivlə* (riben), *sərvlə* 'nyiszálni', *šilə* (ófn. *scutilôn*) 'schütteln', *šiplə* 'rollen', *šnitslə* (snitzeln), *štixlə* (sticheln), *štramlə* (strampeln), *šventslə* (swanzen), *tarklə* (torkeln; turc 'Taumel, Sturz'), *tiftlə* (tüfteln), *traplə* (trampeln), *tratlə* 'nach einander herunterfallen' (von Obst), *tumlə* (tummeln), *tsaplə* és *tsəvlə* (zappeln).

b) Hangot, zörejt jelölők: *prumlə* 'brummeln', *hailə* (hiulen), *kətslə* 'gackern', *mumlə* 'brummen' (jelentheti még: öregesen rágni; vö. 'Mumme'), *paplə* 'pappeln', *pemplə* 'schlecht leuten' (pfalz. bämbele), *phišplə* 'flüstern', *prēplə* 'murren', *rumplə* 'dröhnen', *štotlə* 'stottern', *sutlə* (sudeln), *vašlə* 'durcheinander reden'.

c) Más cselekvést jelölnek: *plintslə* (blinzeln), *feplə* 'foppen', *fuṅklə* (vunkeln), *frhətšlə* (~ hatschen) 'verwöhnen', *fršteklə* 'verbergen', *khitslə* (kitzeln), *frkrimplə* (ófn. *chrumben* 'krumm machen') 'knittern', *phauklə* 'schwindeln', *ramlə* (ófn. *ram* 'Widder') 'rammeln', *šnuflə* (aln. *snuffelen*) 'schnüffeln', *suklə* (suckeln), *frtsolə* (zoten 'schlendern') 'verlieren'.

d) Egyeseknél az *l* dissim. útján keletkezett: *(ā-)fētlə* (vedemen), *lūiklə* (löugenen), *rexlə* (rēchenen), *treklə* (trockenen), *samlə* (samenen és sammeln, ófn. *samanôn*), *vaislə* (*wīzenen) 'tünchen'.

89. §. Kfn. -ern; nyj. -ərn, -rn.

Az *r* elemmel továbbképzett igék szintén iteratív, intensív jelentésűek.¹⁷⁰

a) Mozgást jelölők: *flatxrn* (vladern), *hiprn* (hüpfen), *holprn* 'holpern', *hutxrn* 'wärmen' (von der Glucke), *knusprn* (knüssen 'stoßen'), *kikrn* 'sticheln', *phikrn* 'picken'; *phēkrn* és *rāiərn* (reihen) jelentése „üzekedni” (szárnyasokról); *plekrn* (~ pflücken) 'wiederholt pflücken', *šlokrrn* (slottern), *štivrrn* (stöuben), *štolprn* 'stolpern', *tastrn* (tasten), *tšēkrn* 'ziellos herumlaufen', *vəlʃrn* 'walgern'.

¹⁷⁰ Kluge i. m. 6. §.

b) Hangot, zörejt jelölnek: *polrn* (buldern), *kakrn* (gagzen), *khikrn* (kachen 'laut lachen'), 'kiechern', *kleprn* (klapfen, klopfen), *knotrn* 'herumbrummen', *plaudrn* (plüdern), *šlavrn* 'schnell, unverständlich reden' (vö. ? *šlavakh* 'Slowake'), *šnatrn* (snateren), *sutrn*¹⁷¹ (suttern 'im Kochen aufwallen'), *tšęprn* 'klirren', *tšvitsrn* (ófn. zwizzirôn).

c) Fényjelenségeket jelölnek a következők: *klitsrn* (glitzern), *flakrn* (vlackern), *flimrn* (flammern), *šimrn* (aln. schemeren), *tšvitsrn* (zwitzern).

d) Külön csoportot alkotnak azon személytelen igék, melyek egyaránt képezthetnek erős és gyenge igékből és valamihez való hajlamot, ismételten jelentkező ingert jelölnek. (Desiderativa). Ilyeneket találunk már az ófn.-ben és kfn.-ben is. A nyj.-ban meglehetősen gyakori ez a képzés. Példák: *šlęfrn* (ófn. släferôn), *krainrn* 'Neigung zum Weinen empfinden', *lęxrn* 'lächern', *kręksrn* (*kręksø* 'ächzen'), *šaisrn* 'Stuhl empfinden', *pruntsrn*, *säixrn* 'Neigung zum Wasser abschlagen empfinden', *tentsrn* 'Lust haben zum Tanzen', *siyrn* 'Lust haben zum Singen'. (Vö. 51. §. b.)

90. §. Kfn. -ieren, nyj. -irn.

Ez a francia eredetű végződés a lovagvilág idejében került át a németbe.¹⁷² A nyj.-ban a kfn.-tel szemben aránylag kevés ilyen képzést találunk: *puštovirn* 'buchstabieren', *tiškrirn* 'diskurrieren', *ęstimirn* 'ästimieren', *rim-fantęsirn* 'herumphantasieren', mit den Händen in der Luft herumfahren', *halvirn* 'halbieren', *hantirn* 'hantieren' (fr. hanter), *khasirn* 'kassieren, etwas abmachen' (= kijárni valamit, utána járni vlminek); *frkustirn* 'sich an etwas ergötzen', „gustieren“; *artnirn* 'ordnen', *provirn* 'probieren', *rumnirn* v. *rumörn* 'zerstören'; *šinirn* 'genieren'; hasonló jelentésű *šaknirn*; *špeklirn* 'spekulieren', *špentirn* 'spendieren', *trantširn* 'transchieren' (fr. trancher).

91. §. Kfn. -egen, nyj. -iḡø.

-iḡø képzővel alkotott igék nagy része az irodalmi nyelvből került a nyj.-ba.¹⁷³ Ilyenek: *kręftiḡø* (kreftigen), *phainiḡø*

¹⁷¹ *sutr* 'Jauche'; vö. Kretschmer, Wortgeogr. 242. l. Kretschmer szerint ez csak Hessenben fordul elő.

¹⁷² Kluge i. m. 6. §. c.; Wilmanns i. m. II. 88. §.; Paul i. m. V. 89. §.

¹⁷³ Kluge i. m. 7. §.; Paul i. m. V. 85. §.

(pinigen), *setixə* (setigen), *štainixə* (steinigen), *penixə* (bendig adj.), *pšeftixə* (bescheften), *pətālixə* 'beteilēn', *kraitšixə* (kriuzigen).

Néhány igének van emellett egyszerűbb alakja is: *tsixtixə* és *tsixtə* (zühten), *šēdixə* és *šōdə* (schedegen), *pəknōdixə* és *pəknōdə* (begnāden).

X. Nyelvjárásunk hovátartozása.

Megismerve a murgai nyelvjárást, áttérhetünk legérdekeesebb feladatunk megoldásához, dialektusunknak a mai német nyelvjárások közötti helyének kijelöléséhez. Már Schäfer Illés kimutatta, hogy nyelvjárásunk rajnai frank nyj. (rheinfränkisch; vö. 61. l.). Ha pontosabban akarjuk helyét megállapítani, több kritériumot kell tekintetbe vennünk.¹⁷⁴

Nyelvjárásunkban a germ. *p* sohasem vált *pf* affricatává, mint bizonyos esetekben a keleti frankban.

Kfn. *ō* nem lesz *ou*-vá, mint a keleti frank dialektusok egy részében.

Nincsenek meg a középfranknak *dat*, *wat*, *it*, *allet* alakjai.

Kfn. *uo*, *üe* nem változik *ou* vagy *eu*-vé, mint a hesseni nyj.-okban.

Kfn. *i*, *û*, *iu* (= *ü*) a nyj.-ban *ai*, *au* lesz.

Kfn. *ei* megfelelője a nyj.-ban *a*.

Ha tekintetbe vesszük továbbá, hogy a) az erős igék part. perf.-nak *-ə* a végződése; — b) hogy a szóvégi és szóközépi *-st* a mi nyj.-unkban megmaradt (szemben az eddig tudományosan ismertett dél-magyarországi nyj.járásokkal, hol t. i. *št* lett), — akkor nagy vonalakban meg tudjuk határozni nyelvjárásunk hovátartozását: Frankfurt, Wiesbaden, Nastätten, Mainz és Darmstadt városokat összekötő vonal által bezárt területen beszélnek a mienkhez hasonló dialektust. Ennek az eredménynek nem mond ellent a 3. személyű személynévmás alnémet alakjának (*hē*) ismert volta, hiszen Rönnebeck ki-

¹⁷⁴ Vö. Schmidt, H.: Ung. Rundschau 1914. 668. l. — Schmidt, H.: Die d. Ma. Rumpfungarns, 31. l.

mutatta,¹⁷⁵ hogy déli határa régebben épen a Mainz-Frankfurt-Hanau vonal volt.

Mindezen hang- és alaktani megfelelések nem bizonyítják egyszersmind azt is, hogy a murgai és kalaznói telepések, valamint a környező és a bevezetésben megemlített falvak evang. lakói, is erről a vidékről vándoroltak be.¹⁷⁶ Már Schmidt Henrik utalt arra, hogy a telepések igen gyakran Németország legkülönbözőbb vidékeiről vándoroltak egyazon faluba, úgy hogy ott egy egészen új nyj. (ú. n. „Mischdialekt”) keletkezett. Az előbbi megállapításunkkal csak annyit akartunk mondani, hogy Frankfurt környékén beszélnek egy a mienkhez hasonló nyelvjárást.

---

¹⁷⁵ Rönnebeck, Teuth. III. 172. l.

¹⁷⁶ A tolnamegyei evang. német falvak lakosainak származására vonatkozó egyetlen biztos adat: a varsádiak 1725-ben a régi hazából lelkésznek hívták meg Karl Reichardot Oberramstadt-ból (Darmstadt mellett). Valószínű, hogy a lakosok nagy része szintén oberramstadti volt. Ez a történeti adat tehát igazolja fentebbi eredményünket. (Vö. Christlicher Hausfreund 1929.; Heimatsblätter 1929. 108. lap.) Legújabban Schmidt János foglalkozik a tolnamegyei németek telepítéstörténetével. Fáradozásait bizonyára siker fogja koronázni, hiszen egykorú hesseni névjegyzékek állanak rendelkezésére. Az ő értesítéséből tudom, hogy már eddig közel 300 kalaznói, tormási, hidasi német család származási helyét megállapította.

IRODALOM :

A) Telepítéstörténeti munkák:

- Csánki Dezső: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. Bpest 1897.
 Czoernig, K.: Ethnographie der Oestreich-Ung. Monarchie, Wien 1855.
 Fényes Elek: Magyarország geogr. szótára, Pest 1851.
 Hermann Egyed: A bátaszéki németek és népdalaik. (Német Phil. Dolg. 38. sz.), Bpest, 1929.
 Kaindi, R. Fr.: Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern, 3 k. Gotha 1907.
 Schilling, Roger: Ansiedlung der Deutschen in Rumpfungarn. (A Sonntagsblatt"-nak „Das Deutschtum in Rumpfungarn" című kiadványában.) Bpest 1928.
 Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története, Bpest 1898.
 Weidlein, Johann: Urkunden aus der Zeit der Ansiedlung der Gemeinde Murga, Deutsch-ung. Heimatsblätter 1929.

B) Nyelvészeti munkák:

- Behagel, Otto: Geschichte der deutschen Sprache, Berlin und Leipzig 1928.⁵
 — — Deutsche Syntax, Heidelberg 1923.
 Beranek, J.: Eine deutsche Entsprechung des got. „uzêta“, Teuthonista, IV, 286. kk.
 Braune, Wilhelm: Althochdeutsche Grammatik, Halle 1911.⁴
 Friedrich, W.: Die Flexion des Hauptwortes in den heutigen deutschen Mundarten, ZfdPh. XXII—XXIII. k.
 Grimm, J.: Deutsches Wörterbuch.
 — — Deutsche Grammatik, Berlin, 1870.²
 Hentrich, K.: Deutsches Partizip auf -ing. ZfdMaa. 1905. évf.
 Jakob, Karl: Die Bildung des Zeitwortes in der rheinfr. Ma. von Verbász, ZfdMaa. 1918.
 — — Die Bildung des Hauptwortes in der rheinfr. Ma. von Verbász, Teuth. 1926. 11—33. l.
 — — Die Bildung des Eigenschaftswortes in der rheinfr. Ma. von Verbász, Teuth. 1926. 172—181. l.
 Kluge, Friedrich: Abriss der deutschen Wortbildungslehre, Halle 1925.²
 — — Etymologisches Wörterbuch der d. Sprache, Straßburg, 1915.³

- Kretschmer, Paul: Wortgeographie der hochdeutschen Umgangssprache. Göttingen 1918.
- Lexner, M.: Mittelhochdeutsches Handwörterbuch, Leipzig 1872—78.
- Lessiak, P.: Die Mundart von Pernegg in Kärnten, PBB, XXVIII. k. (1903).
- Lindenschmidt Mihály: A verbászi német nyelvjárás alaktana (Magyarországi Német Nyelvjárások. II. Szerk. Petz Gedeon), Budapest 1905.
- Molz: Die Flexion des Substantivs im Neuhochdeutschen, PBB, XXVII. és XXXI. k.
- Paul, Hermann: Deutsche Grammatik, Halle 1916—1920.
- — Mittelhochdeutsche Grammatik, Halle 1926.¹¹
- Rönnebeck, G.: Studien zum dialektgeographischen Unterschied von he und er. Teuth. III. 172. l.
- Reuß: Die Dekl. des Substantivs in der Friedberger Ma. ZfdMa. 1907. évf.
- Schäfer Illés: A kalaznói nyj. hangtana (Magyarországi Német Nyelvjárások. VI. Szerk. Petz Gedeon), Bpest 1908.
- Schmeller, Andreas: Bayrisches Wörterbuch, Stuttgart-Tübingen 1827—1837.
- Schmidt, Heinrich: Die deutschen Ma. in Südungarn, Ung. Rundschau 1914. évf. 656. kk.
- — Die d. Mundarten Rumpfungarns, Bpest 1928.
- Schoof, W.: Die Schwälmer Ma. ZfdMa. 1905. és 1914. évf.
- Theisz Frigyes: A genitivus a verbászi nyj.-ban, Nyelvtudomány III. évf.
- Urbanek Sándor: A kfn. genitivus, Bpest 1899.
- Weinhold—Ehrismann: Kurze mhd. Grammatik, Wien-Leipzig 1912.¹²
- Wilmanns, W.: Deutsche Grammatik, Straßburg 1899.²

DEUTSCHE INHALTSANGABE.

Die Einleitung der Arbeit handelt von der Siedlungsgeschichte der Gemeinde Murga (Tolnauer Komitat) und der umliegenden Gemeinden (Kéty, Felsőnána, Kalaznó, Kistormás, Varsád, Szárazd, Keszőhidegkút, Gyönk, Udvari, Belecska), deren Bewohner in Bezug auf ihre Sprache, Tracht und ihren Volkscharakter mit den evang. Bewohnern von Murga fast ganz übereinstimmen. In ihrer Sprache finden wir nur eine wichtigere Abweichung: mhd. inlautendem *d*, *t* (*tt*) entspricht in den deutschen Maa. der Tolnau meist ein stimmhafter interdentaler Spirant *đ*, dagegen finden wir in einigen Gemeinden (Belecska, Udvari, Hidegkút und teilweise auch Gyönk) ein *r*.

Die von mir behandelten Dörfer waren alte ungarische Ortschaften, die ihre Bewohner während der Türkenherrschaft nahezu völlig verloren hatten. Nach der Türkenherrschaft haben die Grundherren ihre öden Besitztümer zuerst mit Raitzen, später mit deutschen Ansiedlern bevölkert. In unsere Dörfer kamen die Deutschen von 1718—1730, nach Murga aber erst im Jahre 1745. Ihren ersten Vertrag schlossen sie mit ihrer Grundherrschaft am 24. April 1745. An diesem Vertrag wäre nicht viel zu beanstanden gewesen, wenn ihn die Herrschaft eingehalten hätte. Aber die Grundherren haben ihren Untertanen immer größere Lasten auferlegt, so daß diese 1766 eine königl. Kommission um Intervention baten. Wir dürfen aber nicht vergessen, daß auch die Hörigen ihrer Vertragspflicht nicht immer nachkamen.

Woher die Einwohner von Murga und den oben genannten Dörfern eingewandert sind, wissen wir nicht genau. Czoernig sagt (III : 8), es seien aus Hessen, Nassau, Württemberg und der Rheinpfalz Deutsche nach Tolna und der Baranya gekommen. Über ihre Herkunft wissen wir leider auch heute

nichts näheres. In neuester Zeit befaßt sich Johann Schmidt (evang. Pfarrer zu Györköny) mit dieser Frage; sein Werk ist aber noch nicht erschienen.

Wenn wir das Verhältnis unseres Dialektes zu den deutschen Maa. feststellen wollen, so müssen wir mehrere Kriterien in Betracht nehmen: 1. germ. *p* wurde in unserer Ma. niemals zu *pf*; 2. mhd. *ô* wird nicht zu *ou*; 3. mhd. *uo*, *üe* wird nicht zu *ou*, *eu*; 4. mhd. *i*, *û*, *iu* (= *ü*) wird in der Ma. zu *ai*, *au*; 5. mhd. *ei* wird zu *a*; 6. mfr. *dat*, *wat*, *it*, *allet* sind in der Ma. unbekannt. Weiterhin ist zu bemerken: a) das Part. Perf. der starken Verba endet auf *-ø*; b) das inlautende und auslautende *-st* blieb in unserer Ma. unverändert (nur nach *-r* wurde es zu *-št*).

So können wir wenigstens in großen Zügen die Gegend Deutschlands feststellen, wo ein der Murgaer Ma. ähnlicher Dialekt gesprochen wird. Es ist dies das Gebiet zwischen Frankfurt, Wiesbaden, Nastätten, Mainz und Darmstadt. Wir dürfen aber nicht vergessen, daß unsere Ma. ein Mischdialekt ist und daß wir deshalb in Deutschland keinen vollständig entsprechenden Dialekt finden werden.

TARTALOM :

	Lap
BEVEZETÉS	3
Hangtani sajátságok	11
 ALAKTAN	
I. A főnév	
1. Genus	13
2. Esetek	14
3. A főnév ragozása	15
a) Az a-deklináció	15
b) A ja- és wa-tövek	19
c) Az ô-deklináció	20
d) Az i-deklináció	21
e) Az u-deklináció	22
f) Az n-deklináció	22
g) Különböző konsonantikus tövek maradványai	24
h) Pluralia tantum	24
 II. Származék-főnevek	
1. Elvont tulajdonságot vagy állapotot jelölő főnevek (abstracta)	25
2. Gyűjtőnevek	29
3. Kicsinyítő főnevek	30
4. Cselekvőt jelentő főnevek (nomina agentis)	31
5. Nőnevek	31
 III. A melléknév	
1. Erős ragozás	32
2. Gyenge ragozás	32
3. A melléknév fokozása	33
 IV. Származék-melléknemek	
V. A határozószó képzése	
VI. A névmás	
1. A genus nélküli névmások	37
2. Az ú. n. „geschlechtiges Pronomen”	38
3. Melléknévi és főnévi névmások	40
 VII. A számnév	

VIII. Az ige

Activum és passivum	43
Igeidők	43
Igemódok	45
Az ige névszói alakjai	46
Ablaut-sorok	46
Néhány szó a gyenge igéről	50
Praeterito-praesentia	51
A vel a (wellen) ige	51
Eredeti -mi- igék	51

IX. Származék igék 52

X. Nyelvjárásunk hovátartozása 55

Irodalom	57
Deutsche Inhaltsangabe	59

